

MUHAREBEDEN DİPLOMASİYE: LOZAN KONFERANSI'NDA TÜRK DELEGASYON HEYETİNİN KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR*

RESUL BABAOĞLU*

ÖZ

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonlanması ardından, dönemin siyasi aktörleri, bir an önce, yeni bir devletin temellerini atmak istemişlerdir. Savaş haline son vermek için toplanan Lozan Konferansı, var olan sorunların çözülmesi için bir fırsat olarak görülmüştür. Zira İstanbul'un tahliye edilmesi ve savaş sonrası duruma geçilip devletler arasındaki sorunların kalıcı bir şekilde çözülebilmesi için Lozan Konferansı büyük önem taşımaktaydı. Lozan Konferansı'nda yürütülen müzakerelerin bir boyutu da son yüzyılda Avrupalı devletler karşısında bir varlık gösteremeyen Osmanlı diplomasisinden farklılaşmak isteyen Anadolu Hareketinin Lozan müzakerelerinde karşılaştığı içinden çıkılmaz güçlüklerdi. Bu çalışma kapsamında Türk delegasyon heyetinin Lozan Konferansı'nda içine girdiği diplomasi mücadelesinde yaşadığı çıkmazlar ve geliştirdiği çözüm yöntemleri üzerinde durularak birincil kaynaklar ışığında Yeni Türkiye Devleti'nin diplomatik temellerinin aydınlatılmasına katkı sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Konferansı, İsmet Paşa, Diplomasi, Savaş, TBMM.

* Bu çalışma, 2013 yılında İnönü Vakfı ve Çankaya Belediyesinin ortaklaşa düzenlemiş oldukları "90. Yılında Lozan" konulu makale yarışmasında üçüncülük ödülü kazanmış olan makalenin gözden geçirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, babaogluresul@hotmail.com

FROM BATTLESHIP TO DIPLOMACY: THE DIFFICULTIES THAT TURKISH COMMITTEE OF DELEGATION FACED AT THE LAUSANNE CONFERENCE

ABSTRACT

After the successful conclusion of the War of Independence, the political actors of the period wanted to lay the foundations of a new state as soon as possible. The Lausanne Conference, which was convened to end the war, was seen as an opportunity to resolve existing problems. Because the Lausanne Conference was very important for the evacuation of Istanbul and for the post-war situation to resolve the problems between the states permanently. One dimension of the negotiations carried out in the Lausanne Conference was the incomprehensible challenges to meet in the Lausanne negotiations of the Anatolian Movement, which wanted to differentiate from the Ottoman diplomacy, which did not have a presence in the last century against the European states. Within the scope of this study, it will be tried to contribute to elucidate the diplomatic basics of new Turkey in the light of primary sources by emphasizing the diplomatic stalemate dilemmas experienced by the Turkish delegation in the Lausanne Conference and the solution methods developed by them.

Keywords: Lausanne Conference, İsmet Pasha, diplomacy, war, TGNA.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında savaşlar ve ihtilal olarak adlandırılabilir birtakım tarihi gelişmenin yanında, diplomasi girişimlerinin de önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede, Lozan Konferansı'nın taşıdığı önemi belirtmeden önce, yeni Türkiye Devleti'nin diplomatik ilişkilerinin tarihsel geçmişi kısaca yer vermek faydalı olacaktır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen ardından Anadolu'yu nüfuz bölgelerine ayırıp fiili işgallere girişen İtilaf güçlerine karşı Büyük Millet Meclisi merkezinde birleşen Milli Mücadele Hareketi bir taraftan askeri önlemler alırken diğer yandan da dış siyaset yoluyla destek arayışına girmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda karargâh olarak kullanılan Ankara Ziraat Mektebi'nin bir odasında dış servis kurularak bir müsteşar ve bir siyasi danışmanın görevlendirilmesi bu bakımdan önemli bir ayrıntıdır¹.

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlandırılması için etkili bir siyaset yürüten TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya başta olmak üzere Fransa ve İtalya ile çeşitli temaslarda bulunmuştur². Dış yardımlar ve düşmanlığı sona erdirmek için giriştiği müzakerelerle TBMM yurtdışında tanınmaya başlamıştır. Denilebilir ki, yetersiz bir hariciye kadrosu ve kısıtlı haberleşme imkânlarına rağmen, Mustafa Kemal liderliğindeki Anadolu Hareketi askeri alanda olduğu gibi diplomaside de önemli bir başarı elde etmiştir. Bu dönemde başlatılan siyasi temaslara kurtuluş mücadelesinin haklılığı dış dünyaya anlatılmaya çalışılarak Misak-ı Milli'de yer alan şartlar, mümkün olan her türlü yolla ortaya konmuştur.

Ankara Hükümeti'nin dış siyaset yoluyla kurduğu ilk ilişkiler Sovyet Rusya ile olmuştur. Mustafa Kemal'in Sovyet diplomat Çiçerin'e dostluk ifadeleri içeren mesajının ardından yapılan hazırlıklar sonucunda Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlık ettiği bir heyet, Mayıs 1920'de Moskova'ya gönderilmiştir.³ Anadolu'da devam etmekte olan bağımsızlık savaşını sürdürmede ciddi güçlükler yaşayan Ankara Hükümeti böylelikle aradığı dış yardıma ulaşma noktasında önemli bir adım atmıştır. Bu temaslara sonucunda elde edilen avan-

1 Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.4.

2 Kurtuluş Savaşı yıllarında izlenen dış siyaset ile ilgili bk. Yusuf Hikmet Bayur, **Yeni Türk Devleti'nin Dış Siyaseti**, TTK, Ankara, 1995, s.63-117.

3 Roderic H. Davison, "Mondros'tan Lozan'a Kadar Türk Siyaseti" (Çev. Mine Erol), **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1981-1982, C XXIV, S 25, s. 81-112.

taj, 16 Mart 1921 tarihinde Sovyet Rusya ile imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile diplomatik bir kazanıma dönüşmüştür⁴.

Yunan ordusuna karşı Batı cephesinde şiddetli çarpışmalar devam ederken, Batılı devletlerle temas kurmaya çalışan Ankara Hükümeti, İngilizlerle arası açık olan Fransızlar ile kendi koşulları üzerinde bir antlaşma yapmayı başarmıştır⁵. Lozan Konferansı'nda da Türk ve Fransız delegelerin hükümleri üzerinde uzlaşmaya varacakları 20 Ekim 1921 tarihli *Ankara İtilafnamesi*'nin, imzalandığı tarihlerdeki ağır siyasal koşullar düşünüldüğünde TBMM Hükümetinin dış politikadaki hareket alanını genişlettiği söylenebilir. Fransa ise uzun süren savaşların Fransız kamuoyunda yarattığı tepkiyi önlemek amacıyla zamanında yaptığı bir anlaşmayla doğuda barışı sağlayarak savaştan çekilmiş, ayrıca bu yolla hem kamuoyundan gelen baskıları ortadan kaldırmış, hem de İngiliz politikasına hizmet etmek durumundan kurtulmuştur⁶. Anadolu'daki ulusalcı güçlerin İtalya ve Fransa dışındaki diplomatik temaslarının diğer bir adresi de Londra idi. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in (Tengirşenk) Paris ve Londra gibi başkentlerde TBMM adına barış için uzlaşma zemini arayışında her ne kadar bir sonuç elde edilemediyse de bu girişim, Anadolu Hareketinin barış konusundaki istek ve iradesini ortaya koymuştur⁷.

Kurtuluş Savaşı devam ederken Fransa ile geliştirilen olumlu ilişkilerin önemli bir sonucu olarak, Anadolu'daki İtalyan güçleri de Ankara Hükümeti ile barışçıl ilişkiler yürütmeye çalışmıştır. İtalyan kuvvetleri işgal bölgelerini boşalttıktan sonra, Ankara Hükümetine silah ve malzeme yardımında bulun-

4 Söz konusu antlaşmanın içeriği için bk. İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C I, TTK, Ankara, 2000, s. 27-29. Sovyet Rusya'nın büyük ölçüde boğazlar konusundaki hassasiyetlerinden kaynaklanan Türkiye ile yakınlaşma siyasetine Lozan Konferansı'nda da rastlamak mümkün olacaktır. Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyet Rusya'nın Ankara Hükümeti'ne gönderdiği silah ve para yardımının miktarı için bk. A. Şemsutdinoz- Y.A. Bağirov, **Bir Karagün Dostluğu, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri**, (Çev. A. Hasanoğlu), Bilim Yayınları, No: 45, İstanbul, s.233-235.

5 Davison, a.g.m., s.98.

6 Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922**, TTK, Ankara, 1994, s.168.

7 Hakan Uzun, "Sakarya Muharebesi Sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Batı'daki Diplomatik Çalışmaları", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Haz. Hakan Uzun-Neçdet Aysal, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, ss.295-332.

mayı taahhüt etmiştir⁸. Ancak, İtalya'nın Anadolu'daki askeri birliklerini geri çekmesiyle başlayan olumlu ilişkiler, İtalya'da faşizme kayan söylemlerle iktidara gelen Mussolini'nin 1930'lara doğru yayılmacı bir dış siyaset yürütmesiyle yerini korku ve güvensizlik temelindeki ilişkiye bırakmıştır⁹.

Nihayet, 1922 yılı itibarıyla Yunan ordusunun Anadolu'da bozguna uğratıldığı sırada Fransa ve İtalya ile sürdürülen diplomatik görüşmeler Çanakkale Olayında¹⁰ Türk tarafının lehine birtakım gelişmeler doğurmuştur¹¹. Öte yandan, İngiltere'nin iç siyasetinde, Yakın Doğu'daki askeri varlığı tartışma konusu olmuş ve bundan dolayı Lloyd George Hükümeti zor günler geçirmeye başlamıştır. Bununla birlikte, İrlanda, Hindistan ve diğer sömürgelerdeki milliyetçi yönelimler giderek ayrılıkçı bir yapıya bürünmüştür¹².

Bu tarihlerde Anadolu'daki silahlı çatışma tehlikesine neden olan gerginlik, *Mudanya Mütarekesi*'nin 4-11 Ekim 1922 tarihinde imzalanmasıyla yerini yumuşamaya bırakmıştır¹³. Anadolu'daki savaş durumunu geçici bir süreliğine askıya alacak olan ve çatışan tarafları uzlaştıran Mudanya Gö-

-
- 8 Dilek Barlas, "Friends or Foes? Diplomatic Relations Between Turkey and Italy, 1923-1936", **International Journal of Middle East Studies**, May 2004, Vol. 36, No.2, pp. 231-252.
  - 9 Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 1999, s. 22. Paris Barış Konferansı'nda elde edemediği birtakım kazanımların peşine düşen İtalya, bu kayıpları Lozan Konferansı'nda elde etmeyi amaç edinmiştir. Maria Antonia Di Casola, "Italy and the Treaty of Lausanne of 1923", **The Turkish Yearbook of International Relations**, C 23, Ankara, 1993, s.6578.
  - 10 Çanakkale Olayı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. David Walder, **Çanakkale Olayı**, (Çev. M. Ali Kayabal), Milliyet Yay., İstanbul, 1970.
  - 11 Büyük Taarruz neticesinde Batı Anadolu'da mutlak bir hâkimiyet sağlayan Türk ordusunun ilerleyişini durdurmak için İngiltere Çanakkale'nin Anadolu topraklarına asker göndermiştir. İtalya ve Fransa'nın destek vermemesi üzerine Lloyd George yalnız kalarak ateşkese razı olmuştur. Sabahattin Sele, **Anadolu İhtilali C 2**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010, s.736. Mudanya Görüşmeleri için bkz. Ali Fuat Türkoglu, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948.
  - 12 Alfred L. P. Dennis, "British Foreign Policy and the Dominions", **The American Political Science Review**, November 1922, Vol.16, No.4, pp.584-599. Avam Kamarası'nda yapılan eleştirilerde Lloyd George için, Yunanistan'ı çılgınca bir serüvene sürüklediği gerekçesiyle bir kumarbaz benzetmesi yapıyordu. Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yayınlar, Ankara, 2011, s.241.
  - 13 İsmet Giritli, "Mondros'tan Mudanya'ya, Sevres'den Lausanne'a", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1989, S 14, s.277-284.

rüşmeleri, Lozan Konferansı için önemli bir adım olmuştur¹⁴. Bununla birlikte, başta Doğu Trakya ve İstanbul'un kurtarılması olmak üzere, *Mondros Mütarekesi*'nin yok sayılması, silahlı mücadeleye Türk tarafının lehinde son verilmesi ve Anadolu'nun paylaşılması planlarının rafa kalkması gibi sonuçlarıyla Mudanya Görüşmeleri, ulusal kurtuluş mücadelesinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Batılı devletlerin Sevr Antlaşması kapsamında Anadolu'da kurmaya çalıştıkları dengelerin sağlanması bu gelişmelerden sonra artık çok zor hale gelmiştir.

Lozan Konferansı'na giden süreçte, Avrupalı müttefikler, kapitülasyonların devamı, Osmanlı Devleti'nin dış borçları, demiryolları ve madenler ile ticari imtiyazların devamı konusunda ortak hesaplar içinde olsalar da, Fransa'nın Ruhr bölgesini işgale yeltenmesi, Türkiye'ye karşı kurulması istenen Fransız-İngiliz ittifakını zorlaştırmıştır¹⁵. Bunun yanı sıra, son zamanlarda Türk- Rus ilişkilerinde görülen olumlu gelişmeler de bölgede kurulmak istenen düzeni belirleyici bir etken olarak hesaba katılacaktır. Bu gelişmelerden sonra Ankara Hükümeti, Batılı güçler ve diğer yabancı ülkelere karşı adli ve mali kapitülasyonların kaldırılması, Misak-ı Milli sınırları dâhilindeki Türk hükümranlığının tanınmasının yanında eşit ve bağımsız bir ülke olarak dünya siyasetine entegre olma politikasını kararlılıkla sürdürme noktasında ulusal bir bilinç ortaya koymuştur.

Barış düzeninin tesis edilmesi yolundaki önemli gelişmelerden biri olan Mudanya Mütarekesi, Ankara Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasındaki silahlı mücadeleye son veren askeri nitelikli bir mukavele ve aynı zamanda kalıcı barış için de gerekli bir aşama olmuştur¹⁶. Mütarekeden sonra İtilaf Devletleri zaman kaybetmeden kalıcı barışı sağlayacak olan antlaşma için gerekli hazırlıklara başlamışlardır. Yunanistan'ın Anadolu'daki askeri macerasının başarısızlıkla sonuçlanmasının en büyük sonuçlarından biri olan İngiltere'deki hükümet değişikliği, barışı hızlandıran gelişmelerden biri olmuştur. Llyod George kabinesinin istifasından sonra kurulan Bonar Law kabinesine Dışişleri Bakanı olarak giren Lord Curzon'un ilk işi barış konferansının Kasım ayının 13'ünde Lozan'da toplanmasını Fransa'ya bildirmek olmuştur¹⁷. Fakat Ankara'ya he-

14 Arnold J. Toynbee- Kenneth Kirkwood, **Turkey**, New York, 1927, s.111.

15 **A.g.e.**, s.122.

16 Mustafa Budak, **Misak-ı Milli'den Lozan'a, İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, Küre Yayınları, İstanbul, 2008, s. 283.

17 Lord Curzon'un siyasi yaşamı için bk. Earl of Ronaldshay, **The Life of Lord Curzon**, London, E. Benn Ltd. 1928.

nüz resmi bir başvuru yapılmadığı ve İngiltere'nin seçim sürecinde olduğu bu sıralarda Lord Curzon'un konferansa katılabilmesi için müttefikler, konferansın Avrupa'da toplanmasını isterlerken Ankara Hükümeti ise konferans için İzmir'i tercih etmiştir¹⁸. Ankara'nın bu isteğine karşılık İngiltere, Fransa ve İtalya, doğuda barışın sağlanması ve boğazlar idaresinin kurulması için aralarında anlaşmalarını bildirmişlerdir. Nihayet 28 Ekim 1922 tarihinde müttefik devletlerin baş tercümanları, TBMM Hükümetinin İstanbul temsilcisine sözlü nota tebliğ etmek suretiyle 13 Kasım'da Lozan'da toplanacak olan konferansa Ankara Hükümetiyle birlikte Babıali'yi de davet etmişlerdir¹⁹.

Türk Delegasyonunun seçimi ve TBMM'de II. Grubun Baskısı

Lozan Konferansı'na gidecek olan heyetin tayin edilmesi kolay olmamıştır. Her şeyden önce, Türk Tarihinde yeni bir dönemi başlatacak olan bu tarihi buluşmada hazır bulunmak ve sorumluluk almak, başta dönemin başbakanı olan Rauf Orbay olmak üzere Kazım Karabekir ve diğer diplomatların kolayca reddedecekleri bir paye değildi. Mustafa Kemal, Nutuk adlı eserinde; *“Rauf Bey'in başkanlığında bulunacağı heyetin bizim için hayati olan meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Müşavir olarak İsmet Paşa'nın yanına verilmesini teklif etti. Bu teklife karşı fikrimi söylerken İsmet Paşa'dan müşavir olarak edilecek istifade sınırlıdır. İsmet Paşa başkan olursa azami derecede istifade sağlanacağına ben de inanıyorum”* şeklindeki ifadeleriyle heyete kimin başkanlık etmesini istediğini açıkça ortaya koymuştur²⁰.

Rauf Orbay'ın anılarında yer verdiği; *“Lozan'a gidecek murahhaslar heyetimize benim başkanlık etmemi istiyorlardı. Ben ise karşımıza gelecek olan devletlerin murahhas heyetlerine hariciye vekilleri başkanlık ettiğinden, bizim*

- 18 Ali Naci Karacan, **Lozan**, Nokta Kitap, İstanbul, 2012, s. 46. İzmir'in altyapı ve haberleşme alanlarındaki yetersizliği nedeniyle Konferansın Lozan'da toplanması kesinleşmiştir. Çağrı Erhan, “Lozan Barış Konferansı”, Baskın Oran (Edt.), **Türk Dış Politikası, Kuruluşundan Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar**, C I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 216.
- 19 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, TTK, Ankara, 2000, s.359. İtilaf devletlerinin bu yolla Türk tarafında ikilik çıkarma çabaları, saltanatın kaldırılmasıyla sonuçsuz bırakılmıştır. Bkz. Necdet Aysal, “Atatürk Döneminde İç Politika”, Temuçin Faik Ertan (Edt.), **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s.161.
- 20 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk** C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975, s.287. Mustafa Kemal'in İsmet İnönü'ye duyduğu güvenin en önemli nedenleri arasında uzun yıllar süren cephedeki dostluk ve sadakatın etkisi bulunuyordu. Bk. Abtülhat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK, Ankara, 1991, s.107.

de aynı şekilde bu işe Hariciye Vekilimiz Yusuf Kemal Bey'i memur etmemizi muvafık buluyordum. Fakat Yusuf Kemal Bey, başkan olarak gittiğim takdirde bana refakat edebileceğini ileri sürerek bu vazifeyi kabul etmedi. Bunun üzerine ben Mustafa Kemal Paşa'ya İsmet Paşa'yı tavsiye ettim"²¹ sözleri ise Nutuk'taki ifadelerden tam anlamıyla zıt yöndedir. İsmet Paşa'nın bu konudaki düşünceleri, heyette yer alma noktasındaki isteksizliğini ortaya koymuştur: "Sulh konferansı için Lozan'a gidecek heyete ben fazla ilgi göstermiyordum. Hariciye Vekili vardı, hükümet vardı. Ben bir büyük seferden sonra, bir de mütareke ile çok gergin askeri ve siyasi vaziyetlerin içinden geçmiş olarak çok yorgun bir haldeydim. Konferansa gitmek diye bir mesele hiçbir suretle benim zihnimde mevcut değildi. ...Karabekir Paşa, Ruslarla Gümrü Muahe-desini yaptığı için, Ruslar Lozan Konferansı'na gittikleri takdirde kendisinin baş murahhas olmasını şart görüyordu."²² Ali Fuat Cebesoy ise; "Türkiye Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti sulh konferansına gidecek heyetimizde baş murahhas olarak İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'i görmek istiyordu" ifadeleriyle konuya bambaşka bir boyut katmıştır²³. Görülüyor ki bu değerlendirmeler, delege seçimi konusunda liderler arasında derin bir anlaşmazlığın var olduğunu göstermektedir.

Belirtmek gerekir ki, Lozan'a gidecek olan heyetin belirlenmesi konusundaki tartışmalar büyük ölçüde, TBMM bünyesinde II. Grubu oluşturan milletvekillerinin muhalefetine dayanıyordu²⁴. Bu heyetin Heyet-i Vekile

21 Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s.540.

22 İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan, Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s.313.

23 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a, Lozan'dan Cumhuriyet'e I-II**, Temel Yayınları, İstanbul, 2011, s.157. Ancak mecliste yapılan oylamada yüksek bir katılımla yer alması ve İsmet İnönü'nün oybirliğiyle baş delege olarak seçilmesi, Ali Fuat Paşa'nın bu sözlerini tartışılır hale getirmektedir. **TBMMZC**, D.1, C 24, s.336. Fethi Okyar, İsmet Paşa'nın baş delege olarak seçilmesini, Milli Mücadele liderleri arasındaki ilk bölünmelerin işareti sayarak, Ali Fuat Paşa ile ortak görüşü savunmuştur. Okyar'a göre Rauf Orbay, Hamidiye kahramanı olarak Lozan'a gidecek heyetin başına geçmeyi fazlasıyla hak ettiğini vurgulamıştır. Bk. Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Yay. Haz.) Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s.331.

Falih Rıfki Atay ise, Mustafa Kemal'in konferans İzmir dışında toplanması durumunda kendisinin katılmayacağını belirtmesi üzerine Franklin Bouillon'un İsmet Paşa'yı önermesinin de bu seçimde etkili olduğunu aktarmıştır. F. Rıfki Atay, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, Del yayınları, İstanbul, 1955, s.86-87.

24 I. TBMM'de II. Grup olarak bilinen muhalif örgütlenme, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Müdafay-ı Hukuk Grubu'na karşı Hüseyin Avni (Ulaş), Selahattin (Köseoğlu), Ali Şükrü Bey, Emin Bey, Necati Bey gibi muhalif simalar tarafından kurulmuştur. Bu grubun

tarafından mı yoksa TBMM tarafından mı seçileceği konusu 2 Kasım 1922 tarihli gündeme gelmiştir. Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'in delegeler heyetinin hükümet adına gittiğini açıklamasının üzerine Hakkı Hami (Ulukan), Ziya Hurşit, Salahattin (Köseoğlu), Sırrı (Bellioğlu) ve Hüseyin Avni (Ulaş) gibi İkinci Grup'un ağır topları aksi yönde görüş bildirmişlerdir. Uzun tartışmaların ardından 67 red ve 8 çekimser oya karşılık 121 oyla delegelerin Heyet-i Vekile tarafından seçilmeleri kabul edilmiştir²⁵.

Son dönem Osmanlı diplomatlarının Avrupalı devletler karşısındaki ezik ve kompleksli tutumlarının Mustafa Kemal'in Lozan görüşmelerini yürütecek olan heyet başkanının belirlenmesi ile ilgili vereceği kararda tayin edici rol oynayan önemli hususlardan biri olduğu söylenebilir. Ona göre, konferansa gidecek olan Türk temsilcilerinin bazı önemli niteliklere sahip olmaları gerekiyordu. Her şeyden önce bu heyet Türkiye'nin iktisadi ve mali bağımsızlığını gerçekleştirecek güç ve dirayette kimseler olmalıydı²⁶. Osmanlı diplomatlarının özellikle dağılma döneminde imza attıkları antlaşmalar ve tabi tutuldukları muameleler askeri zaferlerle bağımsızlığını kazanan bir ulus için kabul edilemezdi²⁷. 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması, böyle bir ant-

kuruluş tarihi ile ilgili farklı veriler olmasına karşın 1921 yılı sonlarına doğru grubun temellerinin atıldığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde gruba üye olan mebusların sayısında da kesinlik yoktur. Frederick Frey'in 118, İhsan Güneş'in ise 120 olarak verdiği üye sayısının gittikçe azaldığı ve Ahmet Demirel'in bulgularına göre H. Avni Ulaş ile birlikte bu sayının 66'ya kadar indiği anlaşılmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.117; İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s.180; Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.60; Michael M. Finefrock, "The Second Group in the First Turkish Grand National Assambly", **Journal of South and Middle Eastern Studies**, Vol. III, No. I, (Fall 1979), pp.3-17; Federick W. Frey, **The Turkish Political Elite**, The M.I.T. Press, Cambridge&Massachusetts,1956, s.307.

25 Demirel, **a.g.e.**, s.506.

26 Budak, **a.g.e.**, s. 288.

27 Avrupalı devletler, *Hasta Adam* olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ni tam anlamıyla yok sayarak zaman zaman diplomatik nezaketin dışında birtakım davranışlar sergilemişlerdir. Örneğin; Paris Barış Konferansı'ndan sonra Osmanlı Devleti adına karşı bildiri sunmak üzere 17 Haziran 1919'da Paris'e gelerek Onlar Konseyi'nde bir konuşma yapan Damat Ferit'e Fransa Başbakanı Clemenceau: "Okuduğunuz kâğıdı bize bırakınız, siz aşağıdaki büfeye gidip istirahat ediniz. Bunları biz tetkik ederiz." Sözleriyle nezaketten uzak tepkisini ortaya koymuştur. Bir devlet adamının bu muameleye tabi tutulması Yeni Türk devletinin dış politikadaki ilkeleriyle örtüşmeyen bir durumdu. Anekdotu aktaran, Budak, **a.g.e.**, s.75.

laşmaydı. Batılı devletler, tıpkı Mondros Mütarekesi'nde olduğu gibi Sevr Antlaşması'nda da adeta bir ultimatoom şeklinde isteklerini dikte etmiş, Türk tarafı da bu metinleri tartışmasız olarak imzalamıştır²⁸.

İşte bu ortamda, Mustafa Kemal, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'den istifa etmesini rica ederek İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanı sıfatıyla konferansa katılmasının önünü açmıştır²⁹. Yusuf Kemal Bey, sağlık sorunları nedeniyle M. Kemal Paşa'ya, Hariciye Vekilliğinden ayrılmak için istifa dilekçesi yolladığını, Paşanın da Bursa'dan bir telgraf ile İsmet Paşa konusunu gündeme getirerek icap edenlerin yapılmasının münasip olacağını yani istifasının kabul edildiğini belirtmiştir³⁰. Yusuf Kemal Bey'in (Tengirşenk) bakanlıktan çekilmesi üzerine 26 Ekim'de TBMM'de İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı seçilmiştir. Bakanlar Kurulu 2 Kasım'da Lozan'a gidecek olan heyeti saptayarak TBMM'nin onayına sunmuştur. Buna göre İsmet Paşa baş delege, Sağlık Bakanı Rıza Nur ikinci delege, eski İktisat Bakanı Hasan Saka ise delege seçilmişlerdir. Ayrıca çok geniş bir danışmanlar grubu oluşturularak teknik konular için hazırlıklı olunmuştur³¹.

Lozan'a gidecek olan heyet TBMM tarafından onaylandıktan sonra Meclis çatısı altında yapılan müzakerelerde takip edilecek olan siyasetin esası da belirlenmiştir. Genel anlamda Misak-ı Milli belgesi çerçevesinde belirlenen siyaset, Lozan'a gidecek olan Türk heyetine verilen bir talimatla açıkça ortaya konmuştur. Milli Sınırlar, Kapitülasyonlar, Ermeni yurdu ve boğazları ele alan 14 maddelik ve üç sayfalık bu talimatname Lozan Konferansı'nda Türk tarafının kırmızı çizgilerini teşkil etmiştir³².

Lozan Konferansı'nın Başlaması ve Bazı Teknik Sorunlar

3 Kasım günü baş delege olarak seçilen İsmet İnönü, TBMM'de yaptığı konuşmada, konferansta Misak-ı Milli'de saptanan ve ondan sonra TBMM Hükümetince yapılan antlaşmalarda yer almış olan ilkeleri savunacaklarını

28 Bk. Seha L. Meray- Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, SBF Yayınları, Ankara, 1977.

29 M.K. Atatürk, **Nutuk C II**, s. 289.

30 Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 339.

31 Karacan, **Lozan**, s. 56.

32 Bk. Budak, **a.g.e.**, s. 292-306. Rıza Nur'a göre bu talimatname aslında İsmet Paşa'nın kurşun kalemle bir kâğıt parçasına yazdığı nottan ibaretti. Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 16.

belirterek şunları söylemiştir: “*Heyetimizin Avrupa’da takip edeceği davaların esas yolları, şimdye kadar cihanca bilinmektedir. Bu, milletimizin öteden beri milli istekleri yolunda takip ve tespit ettiği yoldur ki, Milli Misak ile açıklanmıştır.*”³³ Aynı gün, meclis çatısı altında yapılan görüşmelerde milletvekilleri, Misak-ı Milli konusundaki hassasiyetlerini ifade ederek Lozan’a gidecek olan heyetten beklentilerini ortaya koymuşlardır.

4 Kasım’da Ankara’dan ayrılıp İstanbul’a doğru yola çıkan Türk heyetini taşıyan özel tren yol boyunca halkın yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır. Özel tren, Karaköy’e geldikten sonra o tarihte askeri tedbir olarak aradaki köprü atılmış olduğu için oradan otomobillerle Bilecik’e geçilmiş, İsmet Paşa’yı Bilecik’te bir askeri kıta selamlamıştır³⁴. Saat üç buçukta İstanbul’a giden tren, istasyonda biriken halkın duaları eşliğinde İsmet Paşa ve heyetini alarak hareket etmiştir³⁵. İstanbul’da iki gün kalan İsmet Paşa, bir akşam yemeğinde verdiği beyanatta; barışın sağlanması konusundaki arzusunu belirterek bir an önce neticeye varmak istediğini ve mukavelelere riayetli olduklarını ifade etmiştir³⁶. İstanbul’da iki gün kalan heyet, 8 Kasım Perşembe günü Şark Ekspresiyle Sirkeci’den Lozan’a hareket etmiş, ancak ayın 12’sinde Lozan’a varan Türk heyeti kötü bir sürpriz ile karşılaşmıştır³⁷. İngiltere ve İtalya’nın iç işleri ge-

33 TBMMZC, Devre I, C 24, s.324-336.

34 Şerafettin Turan, **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 2000, s.43.

35 Karacan, **Lozan**, s.63.

36 İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yay. Haz., Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 319.

37 Müttefik Devletler, konferansın 13 Kasım’da toplanacağını bildirmelerine rağmen henüz Lozan’da Türk heyeti dışında kimse bulunmuyordu. İnönü’nün ifadeleriyle: “*Müttefiklerden hiç kimse, hiçbir heyet İsviçre’ye gelmemiştir. Yalnız biz gitmiş bulunuyorduk. Bunun zahiri sebebi, İsviçre’de, İngiltere’de seçimlere gidilmiş olmasıdır. Bu durumdan çok sıkıldım. Gazetecileri topladım. Evvela bu boşluktan, kimsenin bulunmamasından şikâyet ettim.*” İnönü, **Hatıralar**, s.320. Ayrıca bk. Bilal Şimşir, **Lozan Günlüğü, Lozan Barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi, 1922-1923**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2012, s.96. Aynı gün, konferansın gecikmesinde duyduğu üzüntüyü müttefiklere bir notayla ileten İsmet Paşa, barışın sağlanması için konferansın bir an önce toplanması gerektiğini ifade etmiştir. Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983, s.55-56.

Bu arada Lord Curzon, Bağlaşıklar arasında baş gösteren ayrılıkları gidermeye ve konferansta Türklere karşı tek bir cephe kurmaya çalışıyordu. Sonyel’e göre, “*Curzon ve Mussolini, bağlaşık devletler dayanışmayı sürdürürlerse Türklerin bağlaşıkların koşullarını kabul edeceklerine inanıyorlardı.*” Salahi R. Sonyel, “Lozan’da Türk Diplomasisi”, **Bellekten**, Ocak 1974, C XXXVIII, S 149, s. 41-115.

rekçe gösterilerek konferansın 20 Kasım'a ertelenmesi bir görüşe göre; İtilaf Devletleri'nin konferans öncesinde Türkiye'ye karşı izleyecekleri politikayı belirlemek için zaman kazanma amacına dönük bir hamleydi³⁸. Görüldüğü gibi, İtilaf Devletleri konferansın erteleneceği konusunda Türk heyetine daha önceden resmi nitelikli hiçbir bilgi iletmeyerek başından itibaren konferans süresince Türk tarafına uygulayacakları muamelenin ilk işaretini vermişlerdir.

Konferansa; İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Japonya hükümetleri katılmıştır. Boğazlar ile ilgili çalışmalara, Karadeniz kıyı devletleri olarak, Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'ın da katılması esası kabul edilmiştir³⁹. Amerika Birleşik Devletleri her ne kadar Türkiye ile savaşmamış olsa da, Lozan Konferansına gözlemci olarak katılmıştır⁴⁰. Konferans görüşmelerinde bir tarafta Türkiye yer alırken, karşı tarafta 12 devlet bulunmaktaydı. Bu 12 devletin büyük çoğunluğu, ağız birliği ederek kendi çıkarları doğrultusundaki çözümleri Türkiye'ye kabul ettirmeye çalışmışlardır. Komisyonlar şeklinde yürütülen görüşmelerde İngiltere, sınırlar, uyruklu ve boğazların görüşüleceği birinci komisyona başkanlık etmiştir. Başkanı İtalyan olan ikinci komisyon Türkiye'de yabancılara uygulanacak olan rejimi (kapitülasyonlar, yargı yetkisi, imtiyazlar), başkanı Fransız olan üçüncü komisyon da, ekonomik ve mali işleri ve Osmanlı borçlarını görüşmekle görevliydi⁴¹. Denilebilir ki, müttefiklerin her biri kendini en çok ilgilen-diren konuların görüşüldüğü komisyona başkanlık etmek istemiştir.

20 Kasım 1922 tarihinde Lozan'da Mont Benon Gazinosu'nda yapılan Lozan Konferansı'nın açılış toplantısında İsmet Paşa'nın programda yer al-

38 Hakan Uzun, "Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferansı'nın Öncesinde Avrupa'daki faaliyetleri (5 Kasım 1922-20 Kasım 1922)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s.336.

39 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam** C II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s.226. Türkiye'nin girişimleriyle konferansa katılma hakkı kazanan Sovyet Rusya ile ilgili müttefik güçlerin ciddi kaygıları olmuştur. Konferans toplanması ve işleyişiyle ilgili Türk taleplerinden kabul edilen tek konu bu olmuştur.

40 Joseph C. Grew, "The Peace Conference of Lausanne, 1922-1923", **Proceedings of the American Philosophical Society**, February 15 1954, Vol. 98, No.1, pp. 1-10. ABD, konferansa gözlemci olarak katılmış olsa da barışın sağlanması için her türlü yardımda bulunmak ve doğudaki Amerikan çıkarlarını gözetmek gibi bazı sorumluluklar çerçevesinde hareket etmekteydi.

41 Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, Ankara, 2003, s.11-16. Türk tarafının herhangi bir komisyona başkanlık etme isteği ise, konferansa davet eden ülkelerden biri olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.

mamasına karşın, kürsüye gelerek yapmış olduğu konuşma, bir bakıma Türk heyetine uygulanmak istenen baskıcı muameleye bir itiraz olarak da değerlendirilebilir. Bu müdahalesiyle İsmet Paşa, Türkiye'nin öteki devletlerle eşit olduğunu vurgulamak istemiştir. Konferansta; *“Eşitlik şartlarına titiz bir şekilde dikkat ettik (...) eşitliğin şartlarını dikkatle takip ediyoruz”* sözleriyle Türk tarafının hassasiyetlerini ortaya koymuştur⁴². Lozan'da Amerika Birleşik Devletleri delegesi olarak bulunan aynı zamanda Türkiye'nin ilk büyükelçisi olacak olan Joseph Grew'a göre İsmet Paşa'nın bu konuşması son derece talihsiz bir konuşmaydı. Zira açılış oturumu tümüyle törensel bir nitelik taşıdığı için eğer konuşma yapması gerekiyorsa başkana göstermiş olduğu hüsn-ü kabul ve İsviçre'nin misafirperverliği için teşekkür etmekle yetinebilirdi⁴³.

İsmet Paşa kendisini Lozan'da son derece güç durumda bulmuştur. O, muzaffer bir devleti temsil etmesine rağmen müttefik devletler, yenilmiş bir devlet gibi muamele etmek istemişlerdir⁴⁴. Bununla birlikte, İsmet Paşa'nın başa çıkmak zorunda olduğu bir diğer husus da imaj meselesiydi. Her şeyden önce, Osmanlı Devleti'ni eski gücüne kavuşturmak isteyen monarşist bir hareketin temsilcisi olmadığını müttefiklere kabul ettirmesi gerekiyordu. İsmet Paşa'nın bu konuda özel bir çaba içerisinde olduğu 16 Kasım'da basına verdiği demeçten anlaşılmaktadır. Yeni Türkiye Devleti'nin militarist bir karakterde olmadığını altını çizen İsmet Paşa, ayrıca askeri galibiyetlerle böbürlenme niyetinde olmadıklarını ve antlaşmadan sonra hızla demokratik-

42 Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.147. konuşmanın tam metni için bk. Karacan, **Lozan**, s. 89-91. Mont Benon Gazinosu'nda yapılan açılış oturumuna gelen İsmet Paşa, Türk delegasyonu başkanı olarak kendisine öteki heyet başkanlarına oranla daha küçük bir koltuğun ayrıldığını görünce bunun nedenini sormuştu. Buna, aynı boyutta başka bir koltuk bulunmadığı gibi çocuksu bir yanıt alınca da, “Bulduğu zaman salona girerim.” diye tepki göstermişti. Onun bu çıkışı etkili olmuş, çok geçmeden aynı boyutta bir koltuk bulunup yerine konulmuştu. Aktaran, Turan, **a.g.e.**, s. 45. Bu ayrıntı, İsmet Paşa'nın konferans süresince eşitlik noktasında izleyeceği siyaset için açık bir ipucudur.

43 Joseph C. Grew, **Lozan Günlüğü**, Çev. Mustafa Kadri Orağlı, Multilingual Yay. İstanbul, 2001, s. 26. Ali Fuat Cebesoy'un aktardığına göre, Türk baş murahhası İsmet Paşa'nın konferansın açılış töreninde nutuk söylemek için ısrar etmesi ve nihayet Lord Curzon'dan sonra, kürsüye çıkarak oldukça sert bir lisan ile kaleme alınan hitabesini irad eylemesi, murahhaslar üzerinde iyi bir tesir bırakmamıştı. Cebesoy, **a.g.e.**, s.238. Oysa, İsmet Paşa'nın diğer ülkelerin temsilcilerinin tepkisini çekme pahasına böyle bir işe girişmesi, yok sayılmak istenen Türk heyetinin bu tür oyunlara gelmeyeceği mesajını genel kurulda ifade etme amacını taşımaktaydı.

44 H. Roderic Davison, “Mondros'tan Lozan'a Kadar Türk Siyaseti”, Çev. Mine Erol, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1981-1982, C XXIV, S 25, s.104.

leşeceklerini paylaşmıştır⁴⁵. İsmet Paşa, konferans öncesinde basın yoluyla bir anlamda Avrupa kamuoyuna mesajlar vermiştir. Anadolu'daki Rumların kıyıma uğratıldıklarına ilişkin Avrupa'da yoğun olarak servis edilen spekülasyonlar konusuna da değinen İsmet Paşa bu iddiaları kesin bir dille yalanlamıştır⁴⁶.

Türk delegasyonu kelimenin tam anlamıyla çok cepheli bir diplomasi savaşının tam ortasındaydı. Heyet, bir tarafta diplomatik zaferler ve milli gurun beslenmesi beklentisi içinde bulunan Ankara'daki Milli Meclis, öte tarafta ezici yöntemlerle üzerlerine gelen buradaki hasımları arasında kalmıştır⁴⁷. Öte yandan, Konferansı düzenleyen ülkeler olarak İngiltere, Fransa ve İtalya'nın görüşmelerin yapılacağı komisyonlara başkanlık etmeleri de Türk heyeti için olumsuz bir durum teşkil etmiştir. Ayrıca, konferans için tayin edilen Fransız kâtip Massigli de, müttefikler adına bir başarı hanesiydi.

Türk heyetinin ikinci delegesi olan Rıza Nur'un hatıralarında yer alan şu sözler Türk heyetinin Lozan'daki durumunu açıkça ortaya koymuştur: “*Bizde ne hazırlık var, ne dosya var, hiçbir şey yok. Lord Curzon gibi birtakım resmi diplomatlar burada. Hem bunların mükemmel dosyaları vardır. Ne yapacağız? Heyet-i Vekile bize giderken bir içtimada avuç içi kadar bir kâğıda sığan bir talimat verdi.*”⁴⁸ Ayrıca, görüşmeler esnasında Türk heyetinin öne süreceği çeşitli bölgelerle ilgili nüfus istatistikleri, bilimsel bilgiler ve vesikaların da, Lozan'da eksikliği hissedilmiştir⁴⁹.

45 “İsmet Pasha Declares Turkey Will Be Democratic”, **The Globe**, November 16, 1922.

46 “İsmet Says Turks Want National Rights”, **New York Times**, November 14, 1922.

47 Grew, **Lozan Günlüğü**, s. 31.

48 Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2008, s.37.

49 Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım II**, (Yay. Haz.), Abdurrahman Dilipak, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992, s.183. Rıza Nur'a göre; iktisadi ve mali işlerde Türk delegasyonunda yetmiş bir teknokratın olmayışı da görüşmeler esnasında güç bir durum doğurmuştur. Bu iktisadi güçlükler arasında Yunanistan'dan tazminat ve tamirat istememiz gibi konularda aleyhimize sonuçların doğmasına da yol açmıştır. Buna ek olarak, Osmanlı'dan kalan borçların taksimi konusunda borçların ana sermayesinin taksimini öngören Türk tezine tıpkı müttefiklerin iddia ettiği gibi, Türk delegasyonuna maliye uzmanı olarak katılan Cavit Bey'in itiraz etmesinden, İsmet İnönü hatıralarında ifade ettiği gibi büyük bir üzüntü duymuştur. İnönü, **Hatıralar**, s.409. Türk delegasyonu bir ara, bu konuda, Cavit Bey'in öne sürdüğü gibi davranıp gereksiz yere ısrar etmemek için müttefiklerin teklifini tartışmasız kabul etmeyi bile düşünmüştür. Ancak O sırada Anadolu Şimendiferi meselesi için Lozan'a gelmiş olan Günter adında bir uzmanın da İsmet Paşa ile aynı fikirde olmasıyla Türk heyeti bu konudaki ısrarlı tutumunu sürdürerek istediği sonucu almıştır. Rıza Nur- Joseph C. Grew, **Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası, 1922-1923**, (Haz.) Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007, s.198. Bu olaydan sonra Cavit Bey'in

Uzun yılların siyaset tecrübesiyle Lozan'da bulunan Lord Curzon karşısında Türk ulusunun isteklerini kabul ettirmek için çaba sarf eden İsmet Paşa'nın güçlüğünü yaşadığı bir diğer mesele de, Ankara ile haberleşme zorunluluğuydu. Lozan'daki gelişmeleri an be an Ankara'ya bildirilmesi için Ankara ve Lozan arasında 1500'ü aşkın telgraf gönderimi gerçekleşmiştir.⁵⁰ Lozan ile Ankara arasındaki telgraf haberleşmesi de kolay olmamıştır. Sık sık gecikmeler, aksamalar görülmüştür. Kimi telgraflar eksik, bozuk, yanlış çıkmıştır. “*Filan telgrafımız alındı mı, açıldı mı, anlaşıldı mı?*” gibisinden yazışmalar da olmuştur⁵¹. Türk heyetinin Ankara ile gerçekleştirdiği telgraflaşmaların İngiliz istihbaratı tarafından deşifre edilmesi de görüşmeler de Türkiye'nin elini zayıflatan bir durum olmuştur. Lozan ile Ankara arasındaki Türk heyetinin hamleleri hesap edilerek konferansın gidişatına yön verilmiştir. Bazen, son derece kritik oturumların öncesinde İngiliz heyetinin eline geçen bu bilgiler, Türkiye'nin tüm stratejisinin İngilizlerce önceden bilinmesi sonucunu doğurmuştur⁵². Müttefiklerin, bu istihbarat yeteneğinden elde ettikleri en önemli bilgi şüphesiz, Türk heyetinin barışın sağlanması konusunda müthiş bir baskı altında oldukları gerçeğiydi. Bir değerlendirmeye göre, Türk delegasyonunun eninde sonunda katı tavırları bir kenara bırakıp öyle ya da böyle sunulan şartlara razı olacakları hususu bütün açıklığıyla ortaya çıkmıştır⁵³.

İsmet İnönü, Lozan Görüşmeleri devam ederken, büyük ölçüde askerlik mesleğinin kişiliğine yansımalarından kaynaklanan nedenlerle, zaman zaman diplomasi geleneklerinin dışına çıkmıştır. Konferansın ilk günlerinde dış baskıda da işlenen bu konu hakkında yapılan bir değerlendirmeye göre emredici bir tarzı olan İsmet Paşa'nın diplomaside tecrübesiz biri olduğuna yer veril-

---

Lozan'da bulunmasını yararsız bulan Heyet-i Vükelâ Reisi Rauf Bey, İsmet Paşa'ya gönderdiği gizli bir telgrafta Cavit Bey'in bu görevine son verilmesini istemiştir. Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I. (1922-1923)**, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s.353. Borçlar konusunun görüşmeleri tıkağı ile ilgili bk. “İsmet Ruptured: Serious Situation At Lausanne No Rupture Yet”, **The Irish Times**, June, 12, 1923.

50 Lozan'daki Türk heyeti, uluslararası bir barış konferansı için 25-30 satırlık bir talimat yeterli olmayacağından, Ankara'yla ve bizzat Mustafa Kemal ile çok yoğun telgraf ilişkisi sürdürmüştür. Erhan, “Lozan Barış Konferansı”, s.322. Krş. Şimşir, **Lozan Telgrafları, I-II**.

51 Şimşir, **Lozan Telgrafları I. (1922-1923)**, s. XVII.

52 Taha Akyol, **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.358.

53 Keith Jeffery-Alan Sharp, “Lord Curzon and the Use of Secret Intelligence at the Lausanne Conference: 1922-1923”, **Turkish Yearbook of International Relations**, 1993, C 23, s.79-87.

miştir⁵⁴. İsmet Paşa'nın halinden memnun bir görüntü çizdiğine değinen başka bir değerlendirmede ise kendisinden orta karar bir diplomat olarak söz edilmiştir⁵⁵. Hatıralarında bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “*Kapitülasyonlar meselesinde benim uğradığım güçlük, biraz da askerlikten gelip amatör olarak diplomatlık yapmamdan doğmuştur. Benim bu vaziyetinden istifade etmek isteyen diplomatlar; her tekliflerini, her iddialarını diplomasinin usulüne ve kaidesine göre ileri sürüyorlardı. Ben bu iddialara karşı amatör diplomat olarak ve asker tabiatıyla fikrimi kısa ve kuru ifadelerle söylemek hastalığı içinde bulunuyor, böyle karşılıyordum.*”⁵⁶ Açık yüreklilikle ifade edilen bu olumsuz durum, bazı zamanlarda Türk heyetinin lehine sonuçlar doğurmuştur⁵⁷.

Oturumların birinde İtalyan delegesi Montagna, bir konuda anlaşamadıklarında İnönü'nün yanına gelip “*Sizi protesto ediyorum!*” diye bir çıkışta bulunmuştu. Ama buna beklemediği bir yanıt almış, konuşma şöyle sürmüştü:

54 “Nationalist Turkey: A Change To Be Reckoned With”, **The Observer**, December 31, 1922. Türk heyetinde yer alan delegeler ile ilgili biyografik bilgilerin yer aldığı gazetelerde de İsmet Paşa'nın Alman askeri eğitimi aldığıın altı çizilmiştir. “Ismet Pasha's Career”, **The Times of India**, December 13, 1922.

55 Crawford Price, “New Turks for Old”, **The Christian Science Monitor**, February, 23, 1923.

56 İnönü, **Hatıralar**, s.357. İsmet İnönü, açık yüreklilikle hatıralarında yer verdiği bu durum, özellikle ikinci dönem Lozan görüşmelerinde değişiklik göstermiştir. Amerikan delegesi Joseph C. Grew'un belirttiği gibi İsmet Paşa, her ne kadar kurnaz bir diplomat gibi karşısındakinin kafasının içini okuyarak hamle yapma yeteneğinden uzak olsa da, bir diplomatın uzun yılların tecrübesiyle elde edebileceği samimiyet ve kararlılık gibi hususlarda rakiplerine ders verebilme kapasitesine sahiptir. Joseph C. Grew, “The Peace Conference of Lausanne”, s.5. Mustafa Kemal, Nutuk adlı eserinde Lozan'daki görüşmelerin kolay olmadığını şu ifadelerle vurgulamıştır: “*Lozan Barış Antlaşmasında söz konusu edilen meseleler, üç dört senelik yeni devreye ait ve yalnız onunla sınırlı kalmıyordu. Yüzyılların hesapları görülyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar kirlili hesapların içinden çıkmak, elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktı.*” Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975. s.310.

57 Kapitülasyonlar konusu görüşülürken, Promajo adındaki Fransız hukukçu ile İsmet Paşa arasında geçen diyalog bu duruma örnek olarak gösterilebilir; İsmet Paşa, ısrarla antlaşmanın kapitülasyonlar ile ilgili maddesine “Kapitülasyonlar kaldırılmıştır, lağvedilmiştir!” diye bir cümlelen eklenmesini istemesi üzerine, Fransız hukukçu: “*Hukuk diline göre bu olmaz, kapitülasyonların kaldırılması için: zemine girmek üzere...*” şeklinde yazılması gerektiğini söylemiş, neticede de, İsmet Paşa'nın istediği şekilde, *Anadolu'nun yüzyıllarca batının tahakkümü altındaki iktisadi bağımsızlığı yüreklere su serpercesine sağlanmış oluyordu.* İsmet İnönü, “İstiklal Savaşı ve Lozan”, **Belleten**, Ocak 1974, C XXXVIII, S 149. s.1-30. Ayrıca bk. İsmet İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

- *M. Montagna bak ben protesto bilmem!*
- *Ne bilirsin?*
- *Böyle protesto ettin mi, bir saat sonra muharebeye tutuşabiliriz.*
- *Şimdi muharebe lafını nereden çıkardın?*
- *Ben bütün ömrümde emir aldım ve emir verdim. Bunun dışında protestoydu, cilveydi, böyle şeyleri bilmiyorum*⁵⁸.

Uzun yıllar süren askerlik hayatından sonra sivil hayata alışmak da İsmet Paşa için kolay olamamıştır. Horace Rumbold'un Türkleri diplomatik sahada ki yeterliliklerini kastederek siyasi anlayıştan yoksun bir millet olarak tasvir etmesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir⁵⁹. Sivil hayattaki alışkanlıklar, davranış örüntüleri, ilişkiler gibi konularda yaşadığı bocalama durumunu İnönü şöyle aktarmıştır:

*“Muharebeden sonra, Hariciye Vekili ve baş murahhas olarak Lozan'a giderken ben, diplomasiye ve sivil hayata girmiş oluyordum. Çizmeyi ayağımdan çıkarıp ilk defa sivil iskarpin giyiyorum. Diplomatlar arasındaki merasimi o kadar bilmiyorum ki, ilk günü Lozan'da öğle yemeğine ineceğimiz vakit, ilk sorduğum soru, ne elbise giyeceğiz, idi. Bizim Paris mümessilimiz Ferit Bey, zannederim o esnada yanımdaydı, çok zeki ve çok değerli bir kimse olan Ferit Bey bana bu hususta fikir verdi. Şimdi karikatürize ederek, mübalağa ederek anlatmak istediğim, sivil hayat ve diplomasinin merasimli hayatı hakkında hiçbir fikrim, hiçbir tecrübem olmadığıdır. Fakat Lozan'da Avrupalı kırlığında yaşamaya alıştık. Ankara'ya geldiğim zaman kalpak da giymiyordum. Fakat Lozan'da şapka giyiyordum.”*⁶⁰

Lozan'da ikinci Türk delegesi olan Rıza Nur da, bir süre sonra Türk heyetinde bulunan müşavir ve kâtiplerin de şapka takarak Avrupalı bir görünüme kavuştuklarını aktarmaktadır⁶¹.

Böyle bir hava içinde devam eden Lozan Görüşmelerinde Türk delegasyonu, bilgi kaynaklarının sınırlı, dil bilgilerinin yetersiz olmasının yanında Avrupa diplomasininin deneyiminden yoksun olmaları nedeniyle de büyük

58 Aktaran: Turan, **a.g.e.**, s.48.

59 Andrew Mango, **Atatürk**, John Murray, London, 1999, s.368.

60 İnönü, **Hatıralar**, s.381.

61 Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, s.93.

zorluklar yaşamıştır⁶². Lozan müzakerelerinde Türk delegelerin ortaya koymuş oldukları diplomatik görüş esasen batı basınında eleştirilen bir husustu. Doğu usulü diplomasi olarak addedilen tarzın müzakereleri sürüklediği kaba pazarlık görüntüsü şark pazarı şeklinde benzetmeler yapılmasına neden olmuştur. Bir yoruma göre, şarklı duyuş, düşünüş ve algılama özelliklerine sahip olan Türk delegasyonu bütün kartların açık oynandığı Batılı diplomasi meto- dundan uzak, anlaşılmaz düzeyde şüpheli ve Makyavelist olarak tanımlan- mıştır⁶³. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Türk delegasyonu, Lozan’da, Yunan ve Ermeni propaganda ve entrikalarına göğüs germek zorunda kalmıştır. İs- viçre basınının bir kısmı, özellikle *Journal de Geneve* adlı gazete, Türk aleyh- tari yazılar yayınlamıştır. Bu propaganda ve entrikaları etkisiz kılmak için Türkler, pek de faal olmayan Türk Konsolosluğuna ve sayıları az olan Türk öğrencilerine güvenmişlerdir⁶⁴. Barış görüşmelerinin başladığı 21 Kasım’dan itibaren Türk delegasyonu, ifade edilen konulardaki yetersizlikleri çok ağır bir şekilde hissetmiştir. Bu sıkıntıların aşılması, daha çok kişisel çabalar ve yoğun mesailerle mümkün olabilmıştır.

Lozan Müzakerelerinde Türk Heyetinin İzlediği Siyaset

Lozan Barış Görüşmeleri resmi olarak, 20 Kasım 1922’de başlayıp 4 Şubat 1923 tarihinde meydana gelen bir kesintiden sonra 23 Nisan 1923’te yeniden başlamış ve nihayet 24 Temmuz 1923 tarihinde antlaşma senetlerinin imzalanmasıyla son bulmuştur. Görüşmelerin yapıldığı komisyonlarda başta İngiltere olmak üzere, İtalya, Fransa ve Yunanistan ile şiddetli tartışmalar ya- şanmıştır. Misak-ı Milli şartlarını ve hükümet talimatnamesini temel hareket noktası olarak kabul eden Türk heyeti inatçı tutumuyla, zaman zaman muha- taplarının isyan etmelerine yol açmıştır.

Daha önce değinildiği gibi, Lozan Konferansı, işleyiş olarak komisyon- larla idare edildiğinden, her bir komisyonda farklı konular görüşülmekteydi. Ayrıca, her komisyon, alt komisyon, bilirkişi ve teknisyenlerden oluş- an komi- teler oluşturabiliyordu. Fakat meseleler öyle karışık ve o derece zıt çıkarlarla doluydu ki, yalnızca delegelerin fikirlerini söylemeleriyle bir sonuca bağla- nacak ve halledilecek gibi değildi. Bu duruma tanıklık etmiş olan Karacan

62 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a, Lozan’dan Cumhuriyet’e**, C I-II, Temel Yayınları, İstanbul, 2011, s.184-185.

63 “Turkish Treaty: Eastern and Western Diplomacy”, **The Irish Times**, March 9, 1923.

64 Naşit Erez, “Lozan Konferansı ve İsviçre Halkoyu”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S 34, (Temmuz 1970), s.33.

gözlemlerini şöyle aktarmıştır: “*Bütün müttefikler irili ufaklı birer birer söylüyor, onların hepsine cevap vererek ve itiraz ederek İsmet Paşa söylüyor, daha sonra tekrar onlar söylüyorlar, sonunda yine İsmet Paşa cevap veriyordu.*”⁶⁵ Konferanstaki görüşmelerin tıkanmaya yakın bir noktaya geldiği günlerde İsmet Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine gönderdiği telgrafta komisyonların ve tali komisyonların hiçbir konuda ilerleyemediğinden şikâyet etmiştir⁶⁶.

Türklerin zayıf olduklarına inandığı konulara ele alınacak ilk sorunlar arasında yer verilmesi için elinden geldiğince çaba harcayan Lord Curzon, ilk olarak Türkiye'nin Avrupa'daki sınırları sorununu, başkanı bulunduğu Arazi Komisyonuna getirmiştir⁶⁷. Bu arada Lord Curzon'un girişimleriyle müttefikler arasındaki ittifak da konferansın başlamasına günler kala sağlandığından, komisyonlardaki görüşmelerde Türk heyetine karşı fiili bir müttefik cephe oluşmuştu⁶⁸. Konferans süresince Lord Curzon'un başkanlık ettiği Sınır ve Arazi komisyonu 26 defa toplanırken, Fransız Barrere'nin ikinci komisyonu altı ve İtalyan Garroni'nin üçüncü komisyonu da toplamda beş kez toplanmıştır. Konferansta takip edilecek olan zaman çizelgesi ve görüşme programlarını ayarlama yetkisi Lord Curzon'da olduğu için, Türk heyetinin elinin güçlü olduğu ya da Sovyetler'in desteğini alacakları konulardaki görüşmeler ileri tarihlere ertelenmiştir⁶⁹.

22 Kasım günü başlayan Batı Trakya sınırı ile ilgili görüşmelerde, sınırın yeniden çizilmesi için bölgede plebisit yapılmasını isteyen İsmet Paşa'ya karşı Yunan delegesi Venizelos, öne sürdüğü nüfus istatistikleriyle mevcut yapının korunması gerektiğini savunuyordu⁷⁰. Üstelik Yunan delegesi Venizelos'a, oturumda hazır bulunan Bulgar, Fransız, İngiliz ve hatta İtalyan delegeler de destek vermekteydiler. Daha yalın bir ifadeyle Venizelos, Yunanistan'ın 1920'de Trakya'da elde etmiş olduğu kazanımları korumanın yolunu aramış-

65 Karacan, **Lozan**, s.109.

66 **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)**, Arşiv (A)4/4478, Dosya (D).40, Fihrist (F).1-17.

67 Sonyel, “Lozan'da Türk Diplomasisi”, s.57.

68 Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.125. Konferansın ilerleyen günlerinde bizzat Lord Curzon, Lozan Konferansı'nın bir sonuca ulaşabilmesi için Avrupalı büyük devletlerin birleşik bir cephe halinde hareket etmeleri gerektiğini bir mesajında açıkça vurgulamıştır. “Nationalist Turkey: A Change To Be Reckoned With”, **The Observer**, December 31, 1922.

69 Harold Nicolson, **Curzon: The Last Phase 1919-1925, A Study in Post-War Diplomacy**, Boston and New York, 1934, s.292-293.

70 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım 1, C 1, Kitap 1, (Çev.) Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, No. 291, Ankara, 1969, s.57.

tır⁷¹. Gerek Bulgaristan ile girilen sınır münakaşalarında gerekse de nüfus mübadelesi ve Trakya sınırının belirlenmesi konularında titizlikle hazırlanmış olan nüfus istatistikleri Venizelos'un en önemli dayanağını oluşturmuştur. Bir anlamda, Venizelos'un konferans sırasındaki bu çabalarında kullanmış olduğu en önemli silah nüfus istatistikleri olmuştur⁷². Öte yandan, İsmet Paşa'nın Trakya sınırının belirlenmesi için öne sürdüğü plebisit teklifini reddeden Venizelos, Rumların topraklarından zorla göç ettirildiğini ileri sürmüştür⁷³.

Bu görüşmenin yapıldığı oturumda gülümsemelere neden olan bir olay yaşanmıştır. İsmet Paşa'nın 1914 yılına ait resmi Türk rakamları olduğunu söylediği Batı Trakya'nın nüfus yapısına dair istatistiksel bilgiler verdiği sırada Lord Curzon söz isteyip son derece resmi bir tonla, 1914 yılında Batı Trakya'da hiçbir Türk devlet yetkilisinin bulunmayışından ötürü Türklerin o tarihte bu bilgileri nasıl toplamış olduğunu sormak istediğini bildirmiştir. Grew 'un ifadeleriyle; *Curzon'un bu tepkisi üzerine Türk delegasyonu donup kaldı. Kâğıtlar karıştırıldı, kaşlar çatıldı ve İsmet Paşa'ya tercümeleler fısıldandı. İsmet Paşa, teknik uzmanlarıyla istişare ettikten ve bir müddet geçtikten sonra, sunulan değerlerin 1913 yılında derlendiğini ama bir sonraki yıl neşredildiğini söyledi. Bu açıklama bıyık altından gülümsemelerle karşılandı*⁷⁴. İsmet Paşa, komisyondaki görüşmelerde, Batı Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi gerektiği gibi bir istekte bulunmadığını, bölgede yaşayan insanların kendi mukadderatlarını belirleme haklarının olduğunu belirttikten sonra, Doğu Trakya sınırının 1913 tarihli İstanbul Antlaşması'nda belirlenen sınırlar olmasını savunmuştur⁷⁵. Açıktır ki muhatabını tatmin ve ikna etmekten uzak olan bu savunma Türk delegasyonunun hedefine ulaşmasına da yetmemiştir. Zira Zafer Toprak'a göre de Türk heyetinin görüşülen konularla ilgili en çok mustarip olduğu konu argümanların temellendirileceği sayısal verilerden yoksun olmalarıydı⁷⁶.

71 Michael Llewellyn Smith, "Venizelos' Diplomacy, 1910-1923: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement", Paschalis M. Kitromilides (Edt.), **Elefterios Venizelos, The Trials of Statesmanship**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006, s.169.

72 Herbert Adams Gibbons, **Venizelos**, Houghton Mifflin Company, Boston and New York, 1920, s.337.

73 Çağla D. Tağmat, "Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29, (Güz 2014), s.150.

74 Grew, **Lozan Günlüğü**, s.33.

75 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım 1, C 1, Kitap 1, s.58.

76 Zafer Toprak, "Sayısallaşma ya da Cumhuriyet'in Rasyonelleşmesi", **Uluslararası Ata-**

İsmet Paşa'nın Batı Trakya'da halkoyuna başvurulması isteği ve Karaağaç konusunda sergilenen kararlı tutum büyük bir tepki yaratmıştır⁷⁷. Şimşir'e göre, özellikle Balkan ülkeleri Türklerin tekrar Meriç'in batısına geçecekleri korkusuna kapılmışlardır. Ne yapıp edip Türkleri Meriç'in batısına geçirmek için Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında, 1912 yılında olduğu gibi, 1922 Kasım ayında da bir "Balkan Bloku" olduğu haberleri 23 Kasımdan başlayarak Avrupa gazetelerinin sütunlarını doldurmaya başlamıştır. Konferans öncesinde İngiltere'nin gayretleriyle zaten oluşturulmuş olan *Müttefik Müttehit Cephesi*'ne şimdi bir de *Balkan Bloku* eklenince, Türkiye, Lozan Konferansı'nın daha ilk üç gününde adeta bir *Birleşik Avrupa Cephesi* ile karşı karşıya kalmıştır⁷⁸.

Batı Trakya'nın hukuki durumunun belirlenmesi için Türk heyetinin karşılaştığı bu zorluğun yanında, İsmet Paşa, anılarında başka bir engeli de şu sözlerle ifade etmiştir:

*"Trakya hudutları meselesinde zayıf yerimiz, yalnız Balkan Harbinde Garbi Trakya'yı Bulgarlara terk etmiş olmamız değil, Cihan Harbi esnasında Bulgarlarla bir muahede yapıp Edirne'nin Dimetoka'ya kadar olan hinterlandını Bulgarlara vermemiz teşkil ediyordu. Bunu bize koz olarak kullanıyorlardı. Venizelos, Garbi Trakya'yı biz sizden almadık, Bulgarlardan aldık diyordu. Münakaşalar çok sert oldu. Garbi Trakya üzerindeki iddiamızı ilk önce Balkan devletlerine tahlil ettirdiler. Yunanistan şikâyet etti. Evvelce de söylediğim gibi Yunanistan'ın şikâyetlerine kolay cevap veriyorduk. Ondan sonra müttefiklerin her biri, Fransızlar, İtalyanlar, Japonlar, hepsi bizim taleplerimize karşı çıktılar. Hülasa, Garbi Trakya meselesinde eski Türk hükümetleri yanlış bir politika tutturmuşlardı."*⁷⁹.

Rıza Nur'un aktardığına göre; görüşmeler devam ederken Türklerin Meriç Nehri'nin batısına geçmelerine Sırplar da tahammül edemeyerek tepkilerini ortaya koymuşlardır. Tarihin tekerrür etme ihtimalinden yani Türklerin

türk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.247.

77 Batı Trakya sınırının belirlenmesi konusunda olduğu gibi azınlıklar konusunun görüşülmesinde de Türk tarafının yaptığı savunma ve sunduğu karşı argümanlarla basının dikkatini çekmiştir. "Turkey in Defiant Mood at Lausanne Peace Meeting", **The Christian Science Monitor**, December 23, 1922.

78 Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.174.

79 İnönü, **Hatıralar**, s.337.

Sırbistan'ı işgal etmesinden korktuklarını Sırp delegesi ve Dışişleri Bakanı Ninçič konferansta açıkça ifade etmiştir⁸⁰. Lozan'daki Türk diplomatlarının bu sözleri, Batı Trakya konusunda savunulan Türk tezinin sağlam dayanaklardan yoksun olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Türk heyeti güçlü kozlarla tezlerini savunduğu toplantılarda bile müttefiklerin direnciyle karşılaşırken, Batı Trakya, borçlar ve kapitülasyonlar gibi karmaşık ve birden çok devleti ilgilendiren bir konuda hak iddia edebilmesi son derece güç olmuştur⁸¹.

Lozan Konferansı'nda çeşitli konuların görüşüldüğü oturumlarda heyetler tezlerini ve karşı argümanlarını bilimsel rakamlar, raporlar ve verilerle desteklemişlerdir. Müzakerelerde heyetlerin elini olabildiğince güçlendiren bu yöntem zaman zaman İsmet Paşa tarafından da uygulanmıştır. *Yunan tamirat meselesinin had bir safhaya girmesinden dolayı Lozan Konferansı'nın bugün inkıtaya uğraması muhtemeldir*⁸² şifre telgrafıyla ordu kademeleri arasında heyecana yol açan gelişme Türk heyetinin müzakerelerde bilimsel verilere başvurmasını gerekli kılmıştır. Komisyona sunulmak üzere İsmet Paşa'nın isteği üzerine Birinci Ordu Kumandanlığına bağlı istihbarat şubesi tarafından, Yunan ordusunun Batı Trakya'yı tahliyesi esnasında sebep olduğu tahribatın sayısal verilerle tespit edildiği bir rapor hazırlanmıştır⁸³. Lozan Konferansı'nda maliye komisyonuna sunulmak üzere hazırlanan raporda Edirne, Kırkkilise, Tekfurdağı ve Gelibolu gibi merkezlerde taşınır ve taşınmaz malların miktarını ve parasal değerini gösteren cetvel yer almıştır⁸⁴. Bunun yanında, Yunanistan'ın Anadolu'yu işgali sırasında Trakya dışındaki şehir merkezleri ve şehirler dışında gasp edilen ev eşyaları, ticari ve zirai malzemeler ile taşınmaz malların değerinin hesaplanarak Lozan'daki Türk heyetine ulaştırılması istenmiştir⁸⁵. Lozan'a gönderilen raporda ayrıca İzmir'de çıkan yangına da yer verilmiştir. Yunanlıların İzmir'i tahrip etmeye vakitlerinin olacağını umduklarını, ancak Türk askerinin şehre girmesinden sonra panikle hareket ettikleri belirtilmiştir.⁸⁶ Öte yandan Batı Anadolu'da Yunan ordusu tarafından tahrip edilmiş olan malların değeri, İzmir, Saruhan, Aydın, Karesi, Afyonkarahisar, Denizli, Kütahya ve Çine Kazası gibi merkezlerin belirtildiği tabloda göste-

80 Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, s.68.

81 "The Lausanne Conference: Turkish Obstinacy", **The Scotsman**, June, 20, 1923.

82 **ATASE**, A.1/7895, D.52, F.8-2.

83 **ATASE**, İstiklal Harbi Kataloğu, İSH 20, Kutu (K) 1666, Gömlek (G) 57-5.

84 **ATASE**, A.4/5262, D.13, F.40-1.

85 **ATASE**, İSH 20, K.1666, G.57-2.

86 **ATASE**, İSH 20, K.1666, G. 57-4.

rilmiştir⁸⁷. Anadolu'daki tahribatın rakamlarla gösterildiği bu raporlar Lozan Konferansı'nda tazminatlar konusunun görüşülmesi esnasında Türk heyetine tezlerini savunmalarında kolaylık sağlamıştır.

Lozan'daki Türk heyetinin güç duruma düşmesine yol açan bir diğer faktör de TBMM'deki muhalif milletvekillerinin maksimalist tavır ve talepleriydi. Söz gelimi TBMM, Batı Trakya sınırı için İsmet Paşa'dan 1913 sınırlarını elde etmesi gibi ekstrem taleplerde bulunarak elde edilmesi güç projeksiyonlarla müzakereleri zorlaştırmakla kalmıyor aynı zamanda soruna taraf olan ülkelerin İsmet Paşa ve ekibine karşı oluşturdukları birleşik cepheyi de pekiştiriyordu⁸⁸. Lozan görüşmelerinde yoğun pazarlıklar ve talepler karşısında tezlerini müdafaa etmenin derdinde olan İsmet Paşa ve ekibi aynı zamanda TBMM'deki bazı mebusların da hedefinde olmuştur. Aralık ayında dış basına yansıyan haberlere göre İsmet Paşa, Konferansta TBMM'nin çıkarlarını yeterince savunmadığı için kendisine verilen imza yetkisi alınmış ve heyette yer alan Hasan Bey (Saka), TBMM'yi bilgilendirmek üzere Ankara'ya çağırılmıştır⁸⁹.

Ortaya Çıkan Kördüğüm ve Konferansın Kesintiye Uğraması

Ocak ayına gelindiğinde, taraflar arasında birçok konuda, uyuşmazlıklar olduğu gibi duruyordu. Türk heyetinin, bağımsızlık ve egemenlik temelinde sürdürdüğü inatçı tutum, müttefiklerin Ortadoğu'daki ekonomik ve siyasi çıkarlarıyla karşılaşınca, ortaya çözülmesi zor anlaşmazlıklar çıkmıştır. Türk ve müttefik delegeler arasında ortak bir anlaşma zemininin sağlanması için Amerikalı delegeler yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. Fakat bütün bu arabuluculuk girişimleri, Türk heyetinin, kendi inisiyatifleri ve Ankara'dan aldıkları talimatların arasında bocalamaları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır⁹⁰.

Müttefikler, 31 Ocak 1923'te Türkiye'ye bir barış projesi vermiştir. 73 sayfa, 160 madde ve 9 ekten oluşan bu proje, görüşmelerin tıkandığı noktada yolu açacak bir barış projesi gibi sunulmuştur. Ama bu teklif, Türkiye'nin ege-

87 ATASE, A.4/5262, D.13, F.40-4.

88 "Kemalist Blunder", *The Times of India*, November 25, 1922.

89 "Angora Censures Ismet", *New York Times*, December 28, 1922. Hasan Bey'in TBMM'yi bilgilendirmesi bir nebze olumlu etki yapmıştır. En azından İsmet Paşa'nın müzakereleri zor koşullarda yürüttüğü gerçeği dikkate alınmıştır. Bkz. "Events at Lausanne", *South China Morning Post*, January 1923.

90 Joseph C. Grew, *Gazi ve İsmet Paşa, Çalkantılı Dönem, 1922-1923*, (Çev.) Ö. Andaç-N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005, s.59.

menliğine, bağımsızlığına ağır kısıtlamalar getiren maddeler içermekteydi⁹¹. Bunun üzerine, İsmet Paşa, kısa bir cevap vererek, kendilerine sunulan antlaşma projesinde yalnız üzerinde anlaşmaya varılmış maddelerin değil, hatta hiç öne sürülüp tartışılmamış olan yeni maddelerin de bulunduğunu bildirerek müttetiklerle görüşüp barış koşulları üzerinde anlaşmaya çalışmak için kendilerine sekiz günlük bir süre verilmesini istemiştir⁹². M. Bompert ve Garroni, komisyon toplantısından sonra Lord Curzon'un odasına giderek Türklerin istediği sekiz günlük ek sürenin verilmesi için ikna çabalarına girişmişler, ancak, Curzon, 4 Şubat akşamına kadar süre verebileceğini, bunun dışında bir saat bile Lozan'da duramayacağını söylemiştir⁹³.

Türk baş delegesi İsmet Paşa, Curzon'un barış taslağını hatıralarında şu sözlerle değerlendirmiştir:

“Muahede iki gün evvel bize verilmişti. Bu iki gün içinde projeyi tetkik ettiğimiz zaman gördük ki, bizim arzu ettiğimiz, bizim hedef tuttuğumuz bir Türkiye elde edilmiş olmuyordu. Kapitülasyonlar mevzuunda istediğimizi vermiyorlar. Mali meselelerde tekliflerimizin hiçbirini nazarı dikkate almamışlar. Önümüze birtakım meseleler çıkarıyorlar. Mali mesele olarak müttetiklerin diğer bütün muahedelerde yaptıkları, alıştıkları bir zarar ve ziyan hesabından bahsediyorlar. Muahede projesini imza etmemizi istiyorlar. Konferansın devamı süresince kabul ettirmek için mücadele ettiğimiz, açıkça dünyaya ilan ettiğimiz isteklerimiz emin olunmadan galip devletlerin arzularına göre hazırlanmış bir metni imza edemedik. Bu bütün tekliflerimizden vazgeçme anlamına gelecekti.”⁹⁴

Nicolson'un da belirttiği gibi, bu barış teklifi, Türkiye'nin savaş tazminatı ödemesini, kapitülasyonların devamını, Türkiye'deki azınlık haklarının korunması, Osmanlı borçlarının paylaşılmasında Duyun-u Umumiye'nin yetkili kılınması ve Batı Trakya'da çeşitli sınırlamalara gidilmesini içermesi⁹⁵ sebebiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Lozan heyetinin kabul edemeyeceği bir projeydi. 3 Şubatta İsmet Paşa, Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta, antlaşma olan noktaları imzalayıp bir barış yapmak, ötekilerini müzakereye devam etmek yolunda bir teklif hazırladıklarını bildirerek kararını açıklamıştır⁹⁶.

91 Akyol, a.g.e., s.369.

92 Grew, **Gazi ve İsmet Paşa, Çalkantılı Dönem, 1922-1923**, s.61.

93 Nicolson, a.g.e., s.342.

94 İnönü, **Hatıralar**, s.362.

95 Nicolson, a.g.e., s.343.

96 Şimşir, **Lozan Telgrafları I, 1922-1923**, s. 493.

Curzon'un, Lozan'dan ayrılacağını açıkladığı 4 Şubat, bütün delegasyonlar için heyecan dolu bir gün olmuştur. Genel kanı, İsmet Paşa'nın barış teklifini imzalayacağı yönünde olduğu⁹⁷ için, müttefik ülke temsilcileri, derhal Curzon'un odasında bir görüşme yaparak, saat 17.30'da kalabalık bir danışman grubuyla birlikte aşağı inmiş olan İsmet Paşa'yı davet etmişlerdir⁹⁸. Bundan sonrasını Amerikan delegasyonundan Grew, günlüğünde şöyle aktarmıştır:

Bentinck, beni arayarak, Türklerin kısa bir süre içinde muhtemelen anlaşmayı imzalayacaklarını haber verdi ve seremoniye tanıklık edebilmemiz amacıyla Curzon'un odasına gitmek üzere delegelerimizi hazır bulundurmamızı tavsiye etti. Child ve Bristol'ü çağırdım ve hep beraber otelin eski bölümündeki salonda, Curzon'un katına çıkan merdivenlerin dibinde yerimizi aldık. Birdenbire saat 08.00'de üst kattaki kapının açılma sesi geldi. Herkes ayağa kalkarak merdivenlere doğru yöneldi. Bir anda İsmet görüldü, merdivenlerden aşağıya iniyor delegasyonu da kendisini izliyordu. Silindir şapkasını çıkardı, sağa ve sola doğru hafifçe eğilerek lobideki kalabalığı selamladı ve olabildiğince gülümseyerek oteli terk etti. Tabiatıyla böyle bir hadiseyi unutmam asla mümkün olmayacaktı. Konferans başarısızlığa uğramıştı. İmzalama olmayacaktı.

...Bir anda Curzon ortaya çıktı, öfkeli bir boğa gibi odaya daldı, bize bir bakış fırlattıktan sonra yumruklarını havada sallayarak aşağı yukarı dolaşmaya koyuldu. Kan ter içinde kalmış durumda bakışları hepimizin üzerinde geziniyordu. Bağırmağa başladı: Tam burada dört ölümcül saat boyunca oturup durduk ve İsmet söylediğimiz her şeye hep aynı sıradan hoyratlıklarla cevap verdi: bağımsızlık ve hükümlerlik. Elimizden gelen her şeyi yaptık. Bompert dahi masaya yumruğunu indirerek İsmet'e, yaptığının savaş tahrikçiliğinden öteye gitmediğini söyledi⁹⁹.

Grew'un aktardığı olaydan anlaşılıyor ki, İsmet Paşa konferans görüşmeleri boyunca tam bağımsızlık ve milli egemenlik konusunda takındığı kararlı

97 **The Scotsman**, February 3, 1923.

98 Rıza Nur- Grew, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası 1922-1923**, s.352.

99 Grew, **Lozan Günlüğü**, s.94. İsmet İnönü, Bompert ve Montagna ile Amerikan delegesi Child arasında yapılan son dakika pazarlıklarıyla, müttefikler ekonomik maddelerde fedakârlık yapacaklar, buna karşılık Türkler de, yalnızca İzmir ve İstanbul'da değil, Samsun ve Adana'da da mahkemelere yabancı adli müşavir bulundurulmasını kabul edeceklerdi. Child'ın yoğun bir çabayla ulaştığı bu sonuç, hareket saatinin gecikmesi umulan Curzon'un bulunduğu trene ulaştırılmayarak konferansın kesilmesini önleyememiştir. Rıza Nur- Grew, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası 1922-1923**, s.69.

tutumundan karşısındaki müttefik cepheye rağmen vazgeçmemiştir¹⁰⁰. İngilizlerin doğu ülkelerinde görmeye pek alışkın olmadıkları bu ilkeli ve kararlı tutum haliyle şaşkınlıkla karşılanmıştır¹⁰¹. Ancak bu tavrın sürdürülebilmesi hiç kolay olmamıştır. Zira Lord Curzon'un uzlaşmaz ve müstehzi yaklaşımı karşısında Türk heyeti birçok defa zor durumda kalmıştır. İsmet Paşa'nın Heyet-i Vekile Riyasetine gönderdiği bir telgrafta, kapitülasyonlar konusu görüşüldüğü esnada Lord Curzon'un yaklaşımını betimlerken kullandığı¹⁰²: *Bu hususta dünya bizimle beraberdir. Mutlaka bir teminat vereceksiniz diyor. Bu adam, bütün meselelerde nokta-i nazarında müsirdir (ısrarcı) sözleri Curzon'un katı siyaseti ile ilgili bir fikir vermeye yeterlidir. Lord Curzon'un Türk heyetine sunduğu barış planının kabul edilemez içerikte oluşu Türk askeri yetkililerin de tepkisini çekmiştir. Gelişmelerle ilgili bilgi edinen Erkan-ı Harbiye-i umumiye Reisi Fevzi Paşa, İcra Vekilleri Heyetine gönderdiği telgrafta düşüncelerini şu sözlerle aktarmıştır¹⁰³:*

“Lord Curzon'un muahedesini şekl-i diğerde muaddel bir surette bize kabul ettirmek istediği anlaşılıyor. Ekalliyetler ve kapitülasyon bahsinde hiçbir fedakârlıkta bulunamayız ve tedabir-i askeriyemize devam ederiz. Ben birkaç güne kadar Çanakkale muntakasını teftiş ve İngiliz mevakinini tedkik edeceğim ve üç sınıfı yeniden taht-ı silaha celp etmek üzere olduğumuza dair neşriyat ve propagandaya devam olunmalıdır. Lozan'da salihdar görünmekle beraber döktüğümüz kanları birtakım hayallere feda etmeyeceğiz.”

Görüşmelerin tıkandığı bu tarihlerde, İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa, basına sert demeçler vermiştir¹⁰⁴. İzmir gazetelerine verdiği bir röportajda Mustafa Kemal, şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türkiye menfaatlerinin aleyhinde harekette Fransa ve İtalya delege heyetleri, İngiliz delege heyetleriyle adeta müsabaka ediyor gibi-

100 “The Last Phase at Lausanne: Allies Tenacious Struggle Against Turkish Obstinacy”, **The Manchester Guardian**, February 6, 1923.

101 Onur Öymen, **Silahsız Savaş, Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.369.

102 **ATASE**, A.4-4478, D.40, F.11-18.

103 **ATASE**, A.4-4478, D.40, F.1-18.

104 Lozan'da müzakerelerin kesildiği bilgisi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa tarafından Mustafa Kemal'e bir telgrafla bildirilmiştir: *Lozan müzakeratının son dakikada münkati' olduğu hakkında ajans havas tarafından bir tebliğ neşredildiği İstanbul kumandanlığına bildirilmektedir* **ATASE**, A.1/4282, D.11, F.2-7.

dir. Türkiye, tam bağımsızlığını temin edecek bir barış ister. Bu, emin görülmedikçe, medeniyet cihanının insani hissine ve memleket ve milletimizin kuvvet ve kudretine dayanarak insanca yaşayabilmek için muhtaç olduğumuz hayat ve bağımsızlık vasıtalarını temin edinceye kadar, başladığımız işte devam olunacaktır.”

Bir gazetecinin, “*harp muhtemel mi?*” sorusuna Mustafa Kemal, çok açık bir cevap vermiştir: “*Diplomasinin aciz kaldığı yerde tabiatıyla askeri faaliyet başlar.*”¹⁰⁵ Gerçekten de Lozan’daki müzakerelerin kesilmesi ihtimali belirince Başkumandan Mustafa Kemal imzasıyla Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen telgrafa bakıldığında askeri önlemlerin ciddi olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır: “*Konferansın inkıtai ihtimali karib görüldüğüne nazaran orduların süratle faaliyete geçmeleri ve ilk hedefleri Trakya’da... hareket hakkındaki ma’lumat-ı devletlerine ve şimdiden alınması lazım gelen tedabirin ordulara emr... ve işarını rica ederim.*”¹⁰⁶ Mustafa Kemal Paşa’nın bu emri üzerine harekete geçen Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Garp ve Şark orduları ile İstanbul Kumandanlığına gönderdiği emirde teyakkuza geçilmesini istemiştir.

*“İsmet Paşa Hazretlerinden alınan 1339-Temmuz-39 tarihli mamulata nazaran müttefiklerin Lozan Konferansı’nda imtiyazlar meselesinde gayr-ı kabil-i kabul teklifler dermeyan etmekte ve İstanbul’un tahliyesinde müşkülât gösterilmekte olduğu bildirilmektedir. Ve konferansın işbu ciddi vaziyet karşısında inkıtai da muhtemel olduğu ilave olunmaktadır. İcra Vekilleri Heyeti riyasetinden mürud emr ve işar da konferansın inkıtai ihtimaline celb nazar-ı dikkat edilmektedir. Her ihtimale nazaran kıtaatın hazır ve muntazam bulunması lüzumunun hemen emr ve teminini rica ederim.”*¹⁰⁷

Lozan Konferansı’nın başarısızlıkla sonuçlanması durumunda savaş vaziyetinin devam edeceği endişesiyle Erkan-ı Harbiye Riyaseti yeni bir harekât planı hazırlamıştır. Bu harekât planına göre daha çok Batı Trakya ve İstanbul üzerine odaklanıldığı anlaşılmaktadır; *Konferansın inkıtai halinde ordunun ilk hedef derhal boğazları tutarak Anadolu cihetindeki İngiliz kuvvetlerini denize atmak ve Boğazlardan düşman sefaininin mürur ve uburunu men etmektir. Trakya’daki kuvvetlerimiz de İstanbul üzerine yürüyerek I. Ordu ile birlik-*

105 Atatürk’ün Bütün Eserleri, C 15, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.41-42

106 ATASE, A.4-4478, D.40, F.1-1.

107 ATASE, A.1/4282, D.13, F.52.

te İstanbul'daki İngiliz kuvvetlerini imha ve esir edeceklerdir¹⁰⁸ şeklindeki emirden de anlaşıldığı gibi İstanbul'daki İngiliz birliklerinin bertaraf edilmesi harekâtın omurgasını oluşturmaktadır. Buna ek olarak İstanbul Kumandanlığının Birinci Ordu emrine verilmesini içeren düzenleme ile Batı Trakya'daki kuvvetlerin de İstanbul üzerine yürütülmesi neticesinde askeri birliklerin bütünleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır¹⁰⁹.

Mustafa Kemal, Eskişehir'de Lozan Konferansı ilgili yaptığı açıklamada da son derece kendinden emin ve tavizsiz tutumunu sürdürmüştür. İtilaf devletlerinin, bir neticeye varmak istiyorlarsa mutlaka eski zihniyetlerini terk etmeleri gerektiğini vurgulayan Mustafa Kemal, “Barışın sağlanmasının hem cihanın menfaati hem de bizim menfaatimiz icabıdır.”¹¹⁰ açıklamasında bulunmuştur.

İsmet Paşa, 6-7 Şubat sabahı Lozan'dan tren ile ayrılarak, Bükreş-Kösetence yolu ve Gülcemal Vapuru ile ancak 16 Şubat gece yarısı İstanbul'a gelmiştir. Bükreş'te basına verdiği demeçte, Lozan'da Türklerin prestijine hasım maddelerle dolu bir barış taslağının sunulduğunu belirterek¹¹¹ zorlu bir yolculuğun ardından vatan toprağına ayak basan İsmet Paşa, konferans ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

“Lozan'a herkes, istediğini cebine koyup gelmişti. Çok mücadele ettik. Konferans kesintiye uğramadı prensibini herkes kabul etti. Fakat bu esas benden çıkmadı. Galiba geçen Pazar günü idi, İngiliz delegeleri Lozan'dan hareket ettiler. Ertesi günü Mösyö Bompert ile görüştim. Sordum: “Ne olacak?” kesintinin resmen bildirilmesini istedim. Mesu-

108 ATASE, A.4-4478, D.40, F.1-5.

109 ATASE, A.4-4478, D.40, F.1. Bu harekât planına göre Birinci Orduya verilen görev şöyle tanımlanmaktadır: *Konferansın inkıtai halinde birinci orduya tertip edecek vazife İstanbul Boğazı'na kadar olan mıntıkayı işgal ve boğazın Anadolu sahiline hâkim olarak ve düşman sefaininin mürur ve uburunu mani eylemek olacaktır. Ordunun boğazdan İstanbul cihetine müruru mevzu-u bahis değildir. İstanbul mıntıkası kumandanlığı Refet Paşa Hazretlerine rabt edilmiştir. Müşarünileyhe Trakya'daki kuvvetlerin tamim gelmesiyle İstanbul üzerine yürüyecektir. İngilizlerin donanmalarına istinaden Kayışdağı ve Çamlıca tarikini müdafaa etmeleri muhtemeldir. Fakat kuva-yı-ı asliyeleri Çanakkale mıntıkasında olduğundan ordunun ileriye hareket için dört piyade ve bir süvari fırkasının tahsisi-i maksada kâfidir. İaşe müşkülâtına meydan vermemek için ve dördüncü kolordunun bidayetinde İzmit mıntıkasında bırakılması muvaffak olur.* ATASE, A.4-4478, D.40, F.1-15.

110 Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s.26.

111 “İsmet on the Lausanne Failure”, **The Observer**, February 11, 1923.

liyetin ağırlığından bahsederek vaziyete göre Mudanya Mütarekesinin bitmesi lazım geldiğini söyledim. Mösyö Bompard; hayır, konferans ke-sintiye uğramamıştır dedi.”¹¹²

Bu arada, Çanakkale, İzmit, İzmir ve diğer bunalımlı bölgelerde önu alınamayan olaylar çıkmasından kaygılanan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson, İsmet Paşa'ya, konferansın ertelendiğini ifade ederek, hükümetine danışarak teklif edilen barış şartlarının imzalanması durumunda İngiltere'den yardım beklenebileceğine vurgu yapmıştır¹¹³. Barışın bir an önce sağlanması konusunda istekli görünen İngiltere'deki Foreign Office'ten İstanbul'da bulunan Yüksek Komiser Henderson'a gönderilen 12 Şubat tarihli telgrafta; *“İstanbul'dan geçerken, İsmet Paşa ile görüşüp dostluk mesajımızı kendisine sununuz. Barış antlaşmasının imzalanması için belki Mustafa Kemal'i ikna edebilir”¹¹⁴* ifadeleri yer almıştır.

İzmir'deki İktisat Kongresi'nden dönmekte olan Mustafa Kemal Paşa ile 18 Şubat'ta Eskişehir'de buluşan İsmet Paşa buradan trenle ayrılarak Ankara'ya varmıştır.¹¹⁵ 27 Şubat ve 6 Mart arasında TBMM'de başlayan gizli oturumlarda görüşülen Lozan Konferansı çok çetin tartışmalara sebep olmuştur. Mecliste özellikle ikinci gruptan milletvekilleri, Türk heyetinin Lozan'da çok pasif kaldığını, Misak-ı Milli'nin ve kendilerine verilmiş olan Lozan talimatnamesinin dışına çıktıklarını iddia etmişlerdir. İsmet paşa, barış görüşmelerinin nasıl geçtiğini ve karşılaştıkları zorlukları Meclis çatısı altında şu sözlerle aktarmıştır: *“Türk heyeti Batı Trakya'da plebisit isteyince, karşısında birleşik bir direniş cephesi buldu. Halkoyuna başvurmak, Batı Trakya'nın Türkiye'ye kalması olacaktır dendi. Sırplar, Türk ordusu daha İstanbul'a yaklaşırken ta Bosna Hersek'e kadar yer yerinden oynadı, dediler ve hep birlikte karşımıza dikildiler. Musul, büyük bir sorun olarak askıda kaldı.”¹¹⁶* Daha sonra İsmet Paşa, Lozan'da ödünler verildiği suçlamalarına karşı: *“Taahhüt ettiğimiz bir şey yoktur. Hiç kimse bize şunu verdiniz, bunu verdiniz diye isnat edemez. Ne karar verirseniz onu tatbik ederiz. Mesele bundan ibarettir”¹¹⁷* açıklamalarıyla kendini savunmuştur. Rıza Nur ise, konferansta uğraştıkları

112 Karacan, **Lozan**, s.264.

113 Sonyel, “Lozan'da Türk Diplomasisi”, s.89.

114 Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.422.

115 Karacan, **Lozan ve İsmet Paşa**, s.223.

116 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985. s.1290-1298.

117 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C 3, s.1290-1298.

sorunlar hakkında bilgi verdikten sonra, Lozan'da Müttefiklerin aralarında oluşturdukları ittifak karşısında zor durumlara düştüklerini aktarmıştır¹¹⁸.

TBMM'deki hararetli tartışmalar 6 Mart gününe kadar sürmüştür. Zaman zaman eleştiriler karşısında zor anlar yaşayan Başbakan Rauf Bey ve Mustafa Kemal, nihayet 7 Mart günü, Meclisin hükümete ve Lozan heyetine yetki verilmesini kabul etmesini sağlamışlardır. 7 Mart 1923'te toplanan Bakanlar Kurulu, Bağlaşık devletlere gönderilecek bir nota kaleme alarak Türk karşı önerilerini kapsayan tasarıyla ilgili son hazırlıkları tamamlamıştır. Türk tasarısı, 9 Mart 1923'te Dr. Adnan Adıvar tarafından İstanbul'daki Bağlaşık Yüksek Komiseri 'ne verilmiştir. Bu tasarıya göre aynı zamanda, konferansın iki haftaya kadar ya bir Avrupa şehrinde ya da İstanbul'da oturumlarına yeniden başlaması öneriliyordu¹¹⁹. 3 Nisan'da Londra'ya ulaşan tasarı ile birlikte İngilizler de hazırlıklarını tamamlama aşamasına getirmişlerdir. Konferansın ikinci evresinde Lord Curzon'un yerini alan Horace Rumbold Foreign Office ve mali departmandan uzmanlarla birlikte Nisan ayının ortasında İsviçre'ye hareket edecektir¹²⁰.

TBMM'de güvenoyu alan Türk delegasyonu 18 Nisan'da trenle yola çıkarak 21 Nisan akşamı saat dokuzda Lozan Garına varmıştır¹²¹. Lozan Konferansı'nın ikinci devresine girilirken heyette yer alan kadroda büyük değişikliklere gidilmemiş, ayrıca diplomasi tecrübesi artmış olan Türk delegasyonuna karşı kamuoyu ve siyasi çevreler nezdinde bir teveccüh ve güven oluştuğu görülmüştür. TBMM'nin kendisine verdiği imza yetkisi ile daha rahat hareket edebilen İsmet Paşa Temmuz ayındaki görüşmelerle antlaşmanın son şeklini almasında rol oynamıştır¹²².

118 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C 4, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 4-28.

119 Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.336. Bağlaşıkların 31 Mart 1923'te İsmet Paşa'nın notasına olumlu cevap vermeleri üzerine gerginlik bir dereceye kadar giderilebilmiştir. Verilen cevapta, daha önce yarıda kalan konferansın 23 Nisan'da gene Lozan'da başlayacağı bilgisi yer alıyordu. **A.g.e.**, s.339.

120 "Allies and the Turks: The Lausanne Conference", **The Scotsman**, April 4, 11923.

121 Karacan, **Lozan**, s.279. İsmet paşa, Lozan'a ikinci gelişinde bambaşka bir durumdaydı. Öncelikle, Türk ordusu çok iyi denilebilecek bir halde ve her an savaşa girmeye istekliydi. Öte yandan büyük devletlerden hiçbirisi savaş istemiyor, İsmet Paşa da bunu biliyordu. **Grew, Gazi ve İsmet Paşa, Çalkantılı Dönem, 1922-1923**, s.75.

122 "İsmet Authorised to Sign", **The Scotsman**, July 10, 1923.

Vorovski Cinayeti ve İsmet Paşa'ya Suikast Tehlikesi

Lozan Konferansı süresince Türk delegasyonuna karşı herhangi bir suikast düzenlenmesine karşı her an teyakkuz halinde olunmuştur. İnönü'nün aktardığına göre, Lozan Konferansı'nın başlamasından önce Türk heyetinin Paris'te bulunduğu sırada Ermeniler kendisine bir suikast planı hazırlamışlardır¹²³. Öte yandan, Fransız Profesör Paul Dumont'un arşiv belgelerine dayanarak açıkladığına göre İnönü'nün Paris gezisi sırasında ona suikast düzenleyen bir Ermeni, daha girişim aşamasında iken yakalanıp etkisiz hale getirilmiştir¹²⁴. Bu sıralarda Ermenilerden yana duyulan suikast endişesinin haklılık payı yok değildi. Çünkü Ermeni yurdu konusundaki dünya kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla 15 Mart 1921 tarihinde Talat Paşa Berlin'de, 6 Aralık 1921 tarihinde Sait Halim Paşa Roma'da ve 21 Temmuz 1922'de Cemal Paşa ve iki yaverinin Tiflis'te Ermenilerce şehit edilmeleri, bu yöndeki korkuları beslemekteydi. Bu yüzden İsmet Paşa, Lozan'a giderken beraberinde yaver ve emir eri olarak 10 kişilik bir koruma ekibi de götürmüştür¹²⁵.

Suikast söylentilerinin dolaştığı günlerde, Ankara Hükümeti'nin uyarı telgrafının ardından İsviçre Hükümeti de Türk heyetini korumak amacıyla bazı tedbirler alma gereği duymuştur. Lozan caddelerinde dolaşırken makam arabasındaki Türk bayrağını indirmesini teklif eden İsviçreli yetkililere İsmet Paşa'nın cevabı olumsuz olmuştur¹²⁶. Türk heyeti için emniyet tedbirleri al-

123 İsmet İnönü, **Defterler 1919-1973**, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s.47.

124 **Cumhuriyet**, 30 Mart 1985. Lozan'da olası bir suikasta karşı Türk heyetine Rauf Orbay tarafından gönderilen şifre telgrafta şu ifadeler yer alıyordu: "*Ethem ve Eşref ile arkadaşlarının ve muhtemelen Reşit ve Tevfik'in İsviçre'ye gittikleri istihbar edilmiştir. Zat-ı devletlerine suikasta bulunmaları ihtimali olduğundan İsviçre Hükümetine müracaatla tevkif ve hudut dışı ettirilmelerinin sağlanmasını talep ederim.*" Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I, (1922-1923)**, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s.6. ayrıca bk. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 102.662.5.

125 Turan, **a.g.e.**, s.44. Rıza Nur'un aktardığına göre; konferansın devam ettiği günlerde Cenevre'de faaliyet gösteren "Committee Philarmenienne" adındaki bir cemiyetten gelen dört kişi Ermenilere Kilikya bölgesinde yurt verilmemesi durumunda Türk delegelerinin hedef alınacağını tehdit yollu ima etmişlerdir. Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, s.124.

126 Turan, **a.g.e.**, s.49. Türkiye'de olaya ilişkin yapılan aktarımlara göre, İsmet Paşa'nın koruma önerilerini reddettiği bilgisi genel kabul görmüş olmasına karşın dış basına yansıyan haberlere göre İsviçre polis teşkilatı İsmet Paşa ve ekibini korumak üzere dört koruma memurunu görevlendirilmiştir. "İsmet Warned of Murder Plot; Swiss Give Him a Body-guard", **New York Times**, May 22, 1923. Ayrıca, İsmet Paşa koruma tedbirlerine istemsiz bir şekilde de olsa uyararak akşam yemeklerini sıklıkla odasına servis ettirmiştir. "Turk Leader No Longer Eats in Public", **New York Times**, May 21 1923.

mak gerektiğini düşünenler arasında İsviçre basını da bulunuyordu. *Gazete de Lausanne* adlı gazetede yer alan bir yazıda şu ifadeler vardı: “*Türklere sempati duyduğumuza hiç şüphe yoktur. Fakat bizim endişemiz, Türk murahhas heyetinin şahsına yönelik, kötü niyetli kimselerin hudutlarımızdan sızmış olma ihtimalleridir.*”¹²⁷ Gerçekten de, Ermeni bir çetenin suikast amacıyla Lozan’a kaçak yollarla giriş yaptığı konusu gündemdeki yerini almış, Brüksel, Paris ve Cenevre’de bulunan önemli merkezlerinde suikast işinin planlandığı bilgisi Lozan’daki Türk heyetine ulaşmıştır¹²⁸. Daily Mail gazetesinin İsviçre muhabirinin aktardığına göre Berlin’den yola çıkan Ermeni bir yolcunun sınırda durdurulduğu ve üzerinde suikast silahı yakalandığını aktarmıştır¹²⁹. İsmet Paşa’nın oteldeki odasının bulunduğu koridorun özel olarak korunduğunun yer aldığı habere göre alınan duyumlara çok sinirlenen İsmet Paşa’nın; “*Bir generali korkutamayacaklarını onlara göstereceğim! Bütün gün kapıya bakan sandalyede oturuyor olacağım*” şeklinde tepki verdiği vurgulanmıştır¹³⁰.

Lozan Barış Konferansı’nda Türk heyetine suikast düzenleneceği endişesi devam ederken, konferansın ikinci toplantısının on yedinci günü, 10 Mayıs 1923 tarihinde, bütün İsviçre’yi hatta bütün dünyayı alt üst eden bir cinayet işlenmiştir. Bu olay üzerine, Lozan Palas’ta muhabirlere mahsus telgraf, telefon odaları bir anda ağzına kadar dolmuş ve dünyanın bin bir köşesine, Lozan Konferansı’ndaki Rus delegesi Vorovski’nin akşam saat dokuzda Cecile Oteli’nde yemeğini yerken, İsviçre vatandaşı Alexi Conradi adlı bir genç tarafından tabanca kurşunu ile öldürüldüğü, Rus heyeti basın ataşesi Arenski Yoldaşla kâtip Riyankovski’nin de yaralandıkları haberi, yıldırım hızıyla yayılmakta gecikmemiştir¹³¹. Görgü tanıklarının aktardığına göre olayı gerçekleştirdikten sonra otelin koridorunda sigarasını yakan Conradi, polislerin gecikmesinden yakınarak “*Babam ve amcamın intikamını aldım!*” şeklinde

127 Cemal Kutay, **Lozan’da İsmet Paşa’yı Kimler Öldürecekti ?**, İklim Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.18.

128 Rıza Nur, **Lozan Hatıralarım**, s.123.

129 Benzer bir habere göre de Paris’ten hareket eden ve İsmet Paşa’ya suikast yapma amacıyla olan bir eylemci de alınan önlemler neticesinde yakalanmıştır. “*İsmet Pasha’s Safety*”, **The Manchester Guardian**, May 12, 1923.

130 “*İsmet in Rage: Plot to Assassinate*”, **The Times of India**, May 23, 1923.

131 Vorovski’nin cenazesi, ertesi gün, yağmurlu bir havada, Kanton hastanesinden kiliseye taşındı. Ne İngilizler, ne Fransızlar, ne İtalyanlar merasime gelmediler. Ancak beş on Türk ile beş on Rus’un bulunduğu cenaze merasiminde Kızılhaç’taki, Rus delegesi, hararetli kelimelerle Türk baş delegesine teşekkür etti. Karacan, **Lozan**, s.367.

mırıldanmıştır¹³². Conradi 'nin eski bir Sovyet yurttaşı olduğu düşünüldüğünde suikastın Sovyet devrimi sırasında yaşanan trajedinin bir hesabı olduğu akla gelmektedir.

Rus delegesinin bir suikast sonunda öldürülmesini büyük manşetlerle veren gazeteler arasında İleri gazetesinin birinci sayfasında, Lozan hususi muhabiri Suphi Bey'in verdiği şu haber, yedi sütun üzerinden veriliyordu: *“İsmet Paşa aleyhinde Ermeniler tarafından bir suikast tertip ediliyordu. General Pelle bu doğrultuda bilgi almış ve derhal İsmet Paşa ile İsviçre Hükümetini haberdar etmiştir.”*¹³³ Vatan gazetesi de haberi şu şekilde aktarmıştır: *“Lozan 11 Mayıs, muhabir-i mahsumumuzdan Lozan muhiti, Ruh murahhası Vorovski'ye vuku bulan suikasttan dolayı büyük bir heyecan içinde iken bu akşam Fransız baş murahhası General Pelle, Lozan Palas'ta tesadüf ettiği Türk gazetecilerine İsmet Paşa'nın muhafazası lüzumundan bahsetmiştir.”*¹³⁴

Vorovski cinayeti, Lozan görüşmelerinde Türk tarafının ittifak halinde olduğu bir devlete karşı işlenmiş olduğundan, başta İsmet İnönü olmak üzere bütün Türk heyetini derinden üzmüştür. Hatta suikastın ardından düzenlenen ilk oturumda olayı kınadığı ve Vorovski' den takdirle bahsettiği açıklamayla İsmet Paşa, diğer heyetler olayla ilgili sessizliklerini korumalarına karşın tepkisini ortaya koymuştur¹³⁵. Bunun yanı sıra, tarafsız bir ülke olarak İsviçre'nin bu tür siyasi cinayetleri önleyemediği için, benzer bir suikast girişiminin İsmet Paşa'yı hedef alabileceği korkusu daha da şiddetlenmiştir. Bu münasebetle, suikast ihtimali konferans süresince Türk heyetinin her daim üzerinde durduğu bir tehlike olmuştur.

Barış Siyasetinde Kriz: İsmet Paşa ile Başbakan Rauf Bey'in Yaklaşım Sorunu

Yaklaşık sekiz ay süren Lozan Konferansı boyunca yapılan görüşmelerde Türk heyeti, genel izlenimlerini ve konferansın gidişatını Ankara Hükümetine telgraf ve kurye yoluyla bildirmiştir. Görüşmelerde, Türk Hükümeti adına hareket etme yetkisini TBMM'den almış olmasına rağmen İsmet Paşa'nın bu şekilde davranması hem tafisi imkânsız olan bir sorumluluk almak istememesi hem de özellikle Misak-ı Milli'nin dışına çıkılabileceği endişesinin yarattığı

132 “Russian Delegate Shot Dead at Lausanne”, **The Manchester Guardian**, May 11, 1923.

133 **İleri**, 12 Mayıs 1923.

134 **Vatan**, 11 Mayıs 1923.

135 “Revenge on the Bolsheviks”, **The Manchester Guardian**, May 12, 1923.

korku ile açıklanabilir. İsmet Paşa, ele alınan bazı konularda ödün vermesi gerekiyorsa önce telgrafla durumu Rauf Bey'e bildirmiş, Başbakan olarak Rauf Bey'in Millet Meclisine bilgi vermesinden sonra da söz konusu görüşmeler yapılabilmiştir. Örnek vermek gerekirse, savaş tazminatı, Musul sorununun çözümünün ertelenmesi ve Türkiye'de adli müşavirlerin beş yıllığına bulundurulacak olması gibi konularda İsmet Paşa bu şekilde davranmıştır. Ancak buna rağmen konferanstaki görüşmelerin tıkandığı ve Türk heyetinin büyük sıkıntılar yaşadığı anlarda İsmet Paşa ile Rauf Orbay arasında, sorunları ele alış tarzından kaynaklanan birtakım anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Esasında, bu ikili arasındaki görüş ayrılıkları konferansın ilk devresinden itibaren uç vermeye başlamıştır. İsmet Paşa'nın 10 Nisan 1923 tarihinde Lozan'a ikinci kez gitmek üzere İzmir'e hareket ettiği gün Rauf Bey ile aralarını bulmaya çalışan Karabekir'e göre İsmet Paşa bazı fikir ayrılıklarını öne sürerek anlaşmaya yanaşmamış ve "*Rauf hükümette kalırsa kendisinin muhalefete geçeceğini*" söylemeye kadar ileri gitmiştir¹³⁶.

İsmet İnönü'nün Rauf Bey'i aşarak doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurması ikili arasındaki ilişkilerin bozulmasında oldukça etkili olmuştur. Rauf Bey açısından çok büyütülen bazı tartışmaları ve görüş ayrılıklarını İsmet Paşa fazla önemli bulmamıştır. İsmet Paşa'ya göre Lozan'da güçlük değil, münakaşa vardı. Ayrıca haberleşme gizli kapaklı değildi ve Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan raporlar, Rauf Bey tarafından okunduktan sonra kendisine verilmekteydi¹³⁷.

Rauf Bey'e göre, Lozan'da ortaya çıkan ihtilaf, Köstence hattı üzerinden gönderilen telgrafların gecikmesinin yanında, İsmet Paşa'nın savaş tazminatı konusunda inisiyatif kullanarak meseleyi halletmeye çalışmasıydı¹³⁸. Yaşanan gerginlik, haziran ayında karşılıklı gönderilen telgraflarda imalı sözlerle devam ettirilmiştir. Rauf Orbay'ın hatıralarında yer verdiği 26 Haziran tarihli telgrafta¹³⁹ İsmet Paşa, şu ifadeleri kullanmıştır: "*Konferans müzakerelerinde murahhas heyetinin esaslı talimat kayıtlarından başka olarak bütün*

136 Kazım Karabekir, **Paşaların Kavgası**, Yay. Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 2005, s.134.

137 Temuçin Faik Ertan, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 6, Sayı 18, Ankara, 1990, s.615-626.

138 Orbay, **a.g.e.**, s. 542.

139 "Bilal Şimşir'in Lozan Telgrafları adlı eserinin ikinci cildinde yer vermediği bu telgrafa, Rıza Nur ile Rauf Orbay'ın hatıralarında ve Nutuk'ta rastlanmaktadır.

hatt-ı hareketinin, bütün teferruatıyla Ankara'dan idaresi arzu ve temayülü, müzakerelerin memleket için en faydalı bir surette idaresini ve hayırlı sulha varmak kudretini murahhas heyetinden selp etmektedir... Hükümetçe tercih buyurulan bu şeklin 93 seferinin saraydan idaresinden farkı yoktur. Hükümetin nokta-i nazarlarını İtilaf devletlerine aynen kabul ettirmek kanaatinde olan bir heyetin ve bittabi zat-ı valalarıyla, taalluku hasebiyle, Maliye Vekili beyefendinin bizzat mesuliyeti deruhte ve konferansa hareket buyurmalarını rica ediyoruz."¹⁴⁰

17 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Konferansı'ı sonuca ulaştırmıştır. İnönü bu olayı şöyle aktarmıştır: "Üç komite halinde çalışan konferans bütün işlerini 17 Temmuz akşamı bitirmişti. Konferansın son toplantıları, netice almanın huzuru içinde ve baş murahhasların, konferans çalışmaları ve gelecek hakkında görüşlerini belirten konuşmalar ile kapanmıştır."¹⁴¹

Lozan Görüşmelerinin kesin bir sonuca kavuşması bile Başbakan Rauf Bey ile İsmet Paşa arasındaki gerginliği bitirememiştir. İsmet Paşa, 18 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta içinde bulunduğu durumu çok sert ifade etmiştir: "Konferansın sona erdiğini üç gün önce hükümete arz etmiştim. Hiçbir cevap alamadığımızdan bir tereddüt olduğunu sanıyorum. İmtiyazlar sorunu yüzünden bir tereddüt olamaz. Tahliye konusunda tasavvur edilen sakınca giderildi. Boğazlardan durmaksızın geçiş sağlandı. Bu konuda da tereddüdü gerektirecek bir şey göremiyorum. Hükümet, kabul ettiklerimizi reddetmek istiyorsa imza yetkimizi bizden alabilirler. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. Muhasebe-i amalimiz, millete ve tarihe mevdudur."¹⁴²

Mustafa Kemal Paşa'ya göre, İsmet Paşa ile Rauf Bey arasındaki anlaşmazlık daha çok ruhi ve hissi sebeplerden kaynaklanıyordu. Lozan'a İsmet Paşa'nın gönderilmesi, Rauf Bey'i hayal kırıklığına uğratmıştı. Diğer taraftan, İsmet Paşa Rauf Bey'in imzasıyla aldığı hükümet görüşünü bildiren yazılarda Rauf Bey'in Mustafa Kemal'i haberdar etmeksizin talimat vermekte olduğu endişesine düşmüş ve Rauf Bey'e karşı bir güvensizlik duygusuna kapılmıştır.¹⁴³ Denilebilir ki, konferansta görüşülen ve İsmet Paşa ile Rauf Bey ara-

140 Orbay, **a.g.e.**, s.543. Rıza Nur, telgrafta yer alan 93 Harbi ile ilgili ifadeleri yazmasını İsmet Bey'e kendisinin teklif ettiğini iddia etmiştir. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım II**, s.443.

141 İsmet İnönü, **Hatıralar**, s. 411.

142 Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları II, (Şubat-Ağustos 1923)**, s.582.

143 **Nutuk**, s.384.

sında anlaşmazlığa yol açan savaş tazminatı, dış borçların ödenmesinde esas alınacak para birimi ve bazı sınır hatlarının çizilmesi gibi konular bu ikili arasındaki ciddi yaklaşım farklılığından ileri gelmiştir. Geleneksel Osmanlı diplomasisinin etkisindeki Rauf Bey'in cihanşümül imparatorluk ruhunu taşıyan maksimalist yaklaşımı ile Cihan Harbi'nin bıraktığı yıkıntılar üzerinde tam bağımsız bir ulus devlet modelini tasavvur eden İsmet Paşa'nın realist tavrı kaçınılmaz olarak Lozan Konferansı sırasında sorunların ele alınmasında çatışmaya yol açmıştır. Giderek derinleşen bu anlaşmazlığın, Lozan görüşmelerinde aleyhte bir durumun ortaya çıkmasına yol açması, Mustafa Kemal Paşa'nın araya girmesiyle güç bela önlenmiştir. Ancak, bu olumsuz gelişmeler, Cumhuriyet tarihinde yaşanmış olan siyasi kutuplaşmaların ilk örneği olması nedeniyle dikkate değer bir nitelik taşımaktadır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti ile gelişmiş Batılı devletler arasındaki ilişkilerde belirleyici olan ve dönemin devletler hukuku literatüründe geçerli olup Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında büyük devletler lehine sonuçlar doğuran galiplerin hukuku (el hükm-ü limen galebe) anlayışı Lozan Antlaşması'yla ilk kez sorgulanmıştır.

Lozan Konferansı'nı Kurtuluş Savaşı'nın bir aşaması olarak ele almak abartılı bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü askeri nitelikteki milli bir hareketin sonucunda Anadolu'da bağımsızlık sağlanmış olsa da, büyük güçler her fırsatta, Anadolu'daki eski yönetim dönemindeki alışkanlıklarından olan, idari, mali, siyasi imtiyazlarını devam ettirmenin olanaklarını aramışlardır. Öyle ki, amaçladıkları barış taslağının kolay bir şekilde kabul edileceği düşüncesinde olan müttefik devletlerin delegeleri, Lozan Konferansı'nda Türk heyetine karşı kibirli bir tutum sergilemişlerdir. Zaman zaman çok çetin geçen görüşmelerde bile Türk heyeti, eşit ulus olarak muamele görme ve bağımsızlık noktasında tavizsiz bir duruş sergileyerek birçok konuda, hedeflenen düzeyde kazanımlar elde etmiştir. Yeni Türkiye Devletini, bağımsız ve egemen olarak bütün dünyaya tescilleyen Lozan Barış Antlaşması, modern Türkiye'nin kurulmasının önündeki en büyük engelleri de ortadan kaldırmıştır. Lozan barışıyla, idari, mali, siyasi bağımsızlık sağlanmış, azınlık vatandaşların devlet ile olan ilişkilerini düzenlemiş ve en önemlisi de yüzyıllar öncesine dayanan devletler arasındaki birtakım siyasi sorunlar halledilmiştir. Bütün bunların yanında, Lozan Konferansı'nı ayırıcı kılan bir diğer yönü de müzakereler süresince Türk delegasyon heyetinin karşılaştığı çetin zorluklar olmuştur. Esasen Kurtuluş Savaşı boyunca askeri muharebelerin yanında diplomatik ilişkilere de önem verilmesine rağmen, Anadolu hareketini yürüten kadro, diplomasi konusunda büyük zaafı taşıymaktaydı. Gerek son dönem Osmanlı diplomasisinin onur kırıcı iflaslar yaşamış olması, gerekse de ulus devlet olarak dış politikada yeni bir sayfa açma çabası güden Kemalist elitlerin arayış içerisinde olmaları Lozan Konferansı'nı önemli bir sınav niteliğine büründürmüştür. Lozan Konferansı'na gönderilen heyetin diplomatlardan seçilmemiş olmaları Türk tarafının müzakerelerdeki işlerini zorlaştırmıştır.

Müttefik devletlerin Lozan'da Türk tarafına karşı ortak bir strateji belirlemeleri, Avrupa kamuoyunun Anadolu'da Rum ve Ermenilere zulüm uygulandığı yönündeki genel kanısı ve tarihsel süreçte yerleşmiş olan Osmanlı/Türk karşıtı algı ile birleşince Türk delegasyonunun daha işin başında önemli

engellerle karşılaştığı anlaşılmaktadır. Dahası, dönemin TBMM çatısı altında bulunan muhalif milletvekillerinin yürütülen müzakerelerden bir türlü tatmin olamamaları ve Rauf Bey ile İsmet Paşa arasındaki anlaşmazlıklar Lozan'daki Türk heyetini zora sokan bir diğer unsurdu. Ancak gerçek şu ki Kurtuluş Savaşı'nın ardından İstanbul'un tahliye edilmesi ve temelleri atılacak yeni devletin yapısal unsurlarının ortaya konulabilmesi için barış antlaşmasının bir an önce imzalanması gerekiyordu. Bu bilinçle hareket eden Türk müzakere heyeti Lozan Konferansı'nda ortaya koymuş olduğu diplomasi örneğiyle Cumhuriyet Türkiye'si için mehz teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 102.662.5.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE) İstiklal Harbi Kataloğu (İSH)

ATASE İSH 20, Kutu (K) 1666, Gömlek (G) 57-5.

ATASE Arşiv (A) 4/4478, Dosya (D) 40, Fihrist (F) 1-17.

ATASE A.1/7895, D.52, F.8-2.

ATASE, A.4/5262, D.13, F.40-1.

ATASE, İSH 20, K.1666, G.57-2

ATASE, İSH 20, K.1666, G. 57-4.

ATASE, A.4/5262, D.13, F.40-4.

ATASE, A.4-4478, D.40, F.11-18.

ATASE, A.4-4478, D.40, F.1-18.

ATASE, A.1/4282, D.11, F.2-7.

ATASE, A.4-4478, D.40, F.1-1.

ATASE, A.1/4282, D.13, F.52.

ATASE, A.4-4478, D.40, F.1-5.

ATASE, A.4-4478, D.40, F.1.

ATASE, A.4-4478, D.40, F.1-15.

II. Resmi Yayınlar

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985. s.1290-1298.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C 4, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 4-28.

TBMMZC, Devre I, C 24, s.324-336.

III Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

İleri

New York Times

South China Morning Post

The Christian Science Monitor

The Globe.

The Irish Times

The Manchester Guardian

The Observer

The Scotsman

The Times of India

Vatan

IV. Kitap ve Makaleler

Akın, Rıdvan, Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare, İletişim Yayınları**, İstanbul, 2001.

Akyol, Taha, **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 15, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Atay, F. Rıfkı, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, Del yayınları, İstanbul, 1955.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Aysal, Necdet, "Atatürk Döneminde İç Politika", Temuçin Faik Ertan (Edt.), **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012.

Barlas, Dilek, "Friends or Foes? Diplomatic Relations Between Turkey and Italy, 1923-1936", **International Journal of Middle East Studies**, May 2004, Vol. 36, No.2, pp. 231-252.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Yeni Türk Devleti'nin Dış Siyaseti**, TTK, Ankara, 1995.

Budak, Mustafa, **Misak-ı Milli'den Lozan'a, İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, Küre Yayınları, İstanbul, 2008.

Casola, Maria Antonia Di, "Italy and the Treaty of Lausanne of 1923", **The Turkish Yearbook of International Relations**, C 23, Ankara, 1993, pp. 65-78.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a, Lozan'dan Cumhuriyet'e** C I-II, Temel Yayınları, İstanbul, 2011.

Çelebi, Mevlüt, **Milli Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 1999.

Davison, H. Roderic, "Mondros'tan Lozan'a Kadar Türk Siyaseti", Çev. Mine Erol, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1981-1982, C XXIV, S 25. ss.81-112.

Demirel, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Dennis, Alfred L. P., "British Foreign Policy and the Dominions", **The American Political Science Review**, November 1922, Vol.16, No.4, pp.584-599.

Erez, Naşit, "Lozan Konferansı ve İsviçre Halkoyu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S 34, (Temmuz 1970).

Erhan, Çağrı, "Lozan Barış Konferansı", Baskın Oran (Edt.), **Türk Dış Politikası, Kuruluşundan Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar**, C I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

_____, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, Ankara, 2003.

Ertan, Temuçin Faik, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 6, S 18, Ankara, 1990, s.615-626.

Frey, Frederick W., **The Turkish Political Elite**, The M.I.T. Press, Cambridge&Massachusetts,1956.

Finefrock, Michael M., "The Second Group in the First Turkish Grand National Assambley", **Journal of South and Middle Eastern Studies**, Vol. III, No. I, (Fall 1979), pp.3-17.

Gibbons, Herbert Adams, **Venizelos**, Houghton Mifflin Company, Boston and New York, 1920.

Güneş, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

Giritli, İsmet, "Mondros'tan Mudanya'ya, Sevres'den Lausanne'a", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1989, S 14, s.277-284.

Grew, Joseph C., "The Peace Conference of Lausanne, 1922-1923", **Proceedings of the American Philosophical Society**, February 15 1954, Vol. 98, No.1, pp. 1-10.

_____, **Gazi ve İsmet Paşa, Çalkantılı Dönem, 1922-1923**, (Çev.) Ö. Andaç-N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005.

_____, **Lozan Günlüğü**, Çev. Mustafa Kadri Orağlı, Multilingual Yay. İstanbul, 2001.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yayınlar, Ankara, 2011.

İnan, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

İnönü, İsmet, "İstiklal Savaşı ve Lozan", **Belleten**, Ocak 1974, C XXXVIII, S 149. s.1-30.

_____, **Defterler 1919-1973**, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, **Hatıralar**, Yay. Haz., Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.

_____, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Jeffery, Keith -Alan Sharp, "Lord Curzon and the Use of Secret Intelligence at the Lausanne Conference: 1922-1923", **Turkish Yearbook of International Relations**, 1993, C 23, s.79-87.

Karabekir, Kazım, **Paşaların Kavgası**, Yay. Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 2005.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983.

_____, **Lozan**, Nokta Kitap, İstanbul, 2012.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, TTK, Ankara, 2000.

Kutay, Cemal, **Lozan'da İsmet Paşa'yı Kimler Öldürecek?**, İklim Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım 1, C 1, Kitap 1, (Çev.) Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, No. 291, Ankara, 1969.

Mango, Andrew, **Atatürk**, John Murray, London, 1999.

Meray, Seha L.- Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, SBF Yayınları, Ankara, 1977.

Nicolson, Harold, **Curzon: The Last Phase 1919-1925, A Study in Post-War Diplomacy**, Boston and New York, 1934.

Nur, Rıza - Joseph C. Grew, **Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası, 1922-1923**, (Haz.) Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007.

Nur, Rıza, **Hayat ve Hatıratım II**, (Yay. Haz.), Abdurrahman Dilipak, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.

_____, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2008.

Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, (Yay. Haz.) Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

Orbay, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.

Öymen, Onur, **Silahsız Savaş, Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.369.

Price, Crawford, "New Turks for Old", **The Christian Science Monitor**, February 23, 1923.

Ronaldshay, Earl of, **The Life of Lord Curzon**, London, E. Benn Ltd. 1928.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali** C 2, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010.

Smith, Michael Llewellyn, "Venizelos' Diplomacy, 1910-1923: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement", Paschalis M. Kitromilides

(Edt.), **Elefterios Venizelos, The Trials of Statesmanship**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006, ss.134-193.

Sonyel, Salahi R., “Lozan’da Türk Diplomasisi”, **Belleten**, Ocak 1974, C XXXVIII, S 149, s. 41-115.

_____, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, C I, TTK, Ankara, 2000.

Şemsutdinoz, A.- Y.A. Bağirov, **Bir Karagün Dostluğu, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri**, (Çev. A. Hasanoğlu), Bilim Yayınları, No: 45, İstanbul, 1979.

Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları I, (1922-1923)**, TTK Yayınları, Ankara, 1990.

_____, **Lozan Günlüğü, Lozan Barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi, 1922-1923**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2012.

Tağmat, Çağla D., “Lozan Barış Konferansı’na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos’un Dünyasında Lozan”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29, (Güz 2014), ss.141-173.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Toprak, Zafer, “Sayısallaşma ya da Cumhuriyet’in Rasyonelleşmesi”, **Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.244-259.

Toynbee, Arnold J. - Kenneth Kirkwood, **Turkey**, New York, 1927.

Turan, Şerafettin, **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 2000.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948.

Uzun, Hakan, “Sakarya Muharebesi Sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Batı’daki Diplomatik Çalışmaları”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Haz. Hakan Uzun-Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s.295-332.

_____, “Türk Heyeti’nin Lozan’a Gidişi ve Lozan Konferans’ı Öncesinde Avrupa’daki faaliyetleri (5 Kasım 1922-20 Kasım 1922)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s.329-350.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922**, TTK, Ankara, 1994.

Walder, David, **Çanakkale Olayı**, (Çev. M. Ali Kayabal), Milliyet Yay., İstanbul, 1970.

